

AMERIČKA DIPLOMACIJA I KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918. – 1929.): KONTEKST STVARANJA I ČITANJA DOKUMENATA

SPREMIŠTA I OKVIRI

Dokumenti koji se ovdje donose dio su korespondencije američke diplomatske službe u Kraljevstvu/Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) i Državnoga tajništva (State Departmenta) Sjedinjenih Američkih Država (SAD) od 1918. do početka 1929. godine.¹ Ova korespondencija svojim je najvećim dijelom bila sastavljena od tjednih izvješća američkih poslanika u Beogradu te konzula u Beogradu i Zagrebu, kao i povremenih izvješća ili dopisa njihovih različitih suradnika ili zainteresiranih strana o pitanjima američko-jugoslavenskih vanjskopolitičkih odnosa. Ovi se dokumenti nalaze pohranjeni u američkom Državnom arhivu i Službi za pismohrane (National Archives and Records Administration u Washingtonu)², odnosno u njegovoj središnjoj zgradi u College Parku u državi Maryland nedaleko od Washingtona, D.C. Dokumenti su dio fonda (Record Group) broj 59, General Records of the Department of State, odnosno Općih spisa Državnoga tajništva, u razdoblju od 1756. do 1993. Dokumenti State Departmenta ključni su i najvažniji dokumenti u istraživanju vanjskopolitičkih odnosa SAD-a s ostalim državama. Posljedično, oni su i vrlo korisni za istraživanje različitih događaja u zemljama u kojima je djelovala američka diplomatska služba.

Već iz naziva fonda, a još više njegovih graničnih godina (1756. – 1993.) vidljivo je da je riječ o iznimno opsežnom gradivu. Ujedno, to je i najveći fond stvaratelja State Departmenta. Njegova unutarnja struktura iz tog je razloga vrlo složena zbog čega je nekoliko puta bila mijenjana u smislu što boljega korištenja gradiva nakon prolaska kroz pisarnicu (Prijamni ured) State Departmenta.

Američki Državni arhiv i Služba za pismohrane osnovani su tek 1934. godine (dotada je postojao tek Državni arhiv/National Archives) s jed(i)nom zadaćom odabira i određivanja dokumenata nastalih djelovanjem saveznih tijela administracije (ministarstava) s ciljem njihova trajnoga čuvanja. Do tog je trenutka, naime, već bilo postalo vidljivo da su dokumenti koje se stvarala različita ministarstva bili nepotrebno udvajani na više razina. Savezna je vlada SAD-a stoga osnovala instituciju koja je trebala mjerodavno uravnotežiti nastalu situaciju stvaranjem toliko potrebnih arhivistički procijenjenih lista

¹ Budući da je engleski izvornik naziva Državnoga tajništva SAD-a State Department već uvelike uvriježen u literaturi, u ovom će se radu koristiti taj naziv.

² Ovdje će se, međutim, koristiti naziv uobičajen u hrvatskoj arhivističkoj literaturi, točnije prijevodima prilagođenima hrvatskoj arhivističkoj terminologiji. Usp. Luciana Duranti, *Arhivski zapisi. Teorija i praksa* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2000), 20-21.

za izlučivanje. Arhiv je za savezne dokumente brinuo kroz procese izlučivanja gradiva sve do 1947. godine kada je predsjednik Harry S. Truman proširio ovlasti Arhiva na razinu cjelokupnoga vođenja procesa spisovodstva saveznih agencija i ministarstava i pretvorio arhiv u Državni arhiv i Službu za pismohrane. Na taj je način bilo osigurano da se dokumenti stvaratelja, u ovom slučaju State Departmenta, već u pismohrani Ministarstva prirede za njihovo preuzimanje na trajno čuvanje u Arhiv, a time bez dodatnih arhivističkih intervencija i odmah osiguraju za neometanu istraživačku svrhu.

State Department prvi se put susreo s nerješivim priljevom gradiva/dokumenata tijekom Prvoga svjetskog rata zbog čega je bio razrađen potpuno novi klasifikacijski sustav pohrane spisa. Bio je to „decimalni sustav“ koji je bio u upotrebi sve do siječnja 1963. godine, a obuhvaćao je cjelokupno gradivo State Departmenta nastalo nakon 1910. godine zaključno sa siječnjem 1963.³ Ovaj je sustav omogućio jednostavniju klasifikaciju i prijam gradiva u pismohranu, koje je zatim bilo pohranjeno prema unaprijed određenom decimalnom sustavu prema primarnih devet cjelina/kategorija razdijeljenih na različite teme koje su onda bile pridružene državama u kojima je već djelovala američka diplomacija. Tih devet cjelina/kategorija bile su: 0 (General. Miscellaneous), 1 (Administration), 2 (Extradition), 3 (Protection of Interest), 4 (Claims), 5 (International Congresses and Conferences), 6 (Commerce), 7 (Political Relations of State) i 8 (Internal Affairs of States). Dokumenti koji se ovdje donose dio su cjeline/kategorije 8 (Internal Affairs of States), a koja je u fondu podijeljena na deset tema ili ciljeva (Target): 00 (Political Affairs), 10 (Public order, safety, health, works. Charities and philanthropic organizations), 20 (Military Affairs), 30 (Naval Affairs), 40 (Social Matters), 50 (Economic Matters), 60 (Industrial Matters), 70 (Communication and transportation), 80 (Navigation), 90 (Other internal affairs). Ovdje se donose dokumenti koji govore o prvoj temi, onoj označenoj s 00 (Yugoslav Political Affairs). Broj koji je unutar State Departmenta bio dodijeljen Kraljevini SHS/Jugoslaviji bio je 60h.⁴ Prema tome, najveći dio dokumenta koji se ovdje donose bili su kao dokumenti označeni brojem 860h.00, iz čega se iščitava sljedeće: 8 (Internal Affairs of States), 60h (Yugoslavia), 00 (Political Affairs).

Da bi se ovakvi dokumenti, neizmjerljivo važni za istraživanje američke vanjske politike, kao i različitih tema iz povijesti država u kojima je djelovala američka diplomacija, trajno sačuvali i dodatno zaštitili, Državni arhiv započeo je postupak njihova mikrofilmiranja od 1941. godine. Dokumenti koji se ovdje donose mikrofilmirani su tijekom

³ State Department svoje je gradivo u različitim razdobljima pohranjivao u različitim sustavima. Od 1789. do 1906. gradivo je arhivistički bilo sređeno kronološki, prema serijama. Od 1906. do 1910. godine gradivo je bilo sređeno prema „Brojčanima/Numerical“ i „Nižim/Minor“ (abecedno) uložnim predmetima.

<https://www.archives.gov/files/research/foreign-policy/state-dept/finding-aids/state-dept-consolidated.pdf>

⁴ Kraljevina SHS/Jugoslavija bila je dijelom skupine država pod osnovnim brojem 60 (Kontinentalna istočna Europa). Ovu su skupinu, uz Jugoslaviju (60h), još činile: 60a San Marino, 60b Lihtenštajn, 60c Poljska, 60d Finska (uključujući Ålandske Otoke), 60e Ukrajina, 60f Čehoslovačka, 60g Gruzija, 60i Estonija, 60j Armenija, 60k Slobodni grad Danzig, 60m Litva, 60n Baltičke Provincije, 60p Latvija, 60q Rijeka, 60r Transkavkazija – Vitonvalia.

1961. godine kada su bili i deklasificirani (iako je njihova uporaba mogla biti ograničena do najviše 25 godina od nastanka). Ono što je ovo mikrofilmiranje dodatno omogućilo, bilo je lakše manipuliranje dokumentima i njihovo umnožavanje širokom broju istraživača. Kao jedan od najznačajnijih fondova State Departmenta mikrofilmirani su tako i njegovi Središnji spisi (General Records). Mikrofilmovi ovoga fonda tada su podijeljeni u dvije kategorije označene dvjema oznakama – M i T. Osnovna razlika između tih mikrofilmova je u tome što su M mikrofilmovi sačinjeni snimanjem cijelih serija dokumenta (*in extenso*) od najviše važnosti za istraživače poštujući načelo prvotnoga poretka i provenijencije, dok T mikrofilmove sačinjavaju tek djelomično snimljeni dokumenti određenih serija, najčešće odabranih po sadržaju (pripadnosti/pertinenciji).

Mikrofilmovi koji se odnose na unutarnjopolitičke odnose Kraljevine SHS/Jugoslavije nose upravo oznaku M i na njima su, dakle, snimljene cijele serije dokumenta. Ti se dokumenti nalaze na dvije mikrofilmske publikacije označene kao M 358 i M 1203. Dokumenti State Departmenta nastali od 1910. do 1929., koji se i donose ovdje, nalaze se na mikrofilmovima M 358. Mikrofilmovi M 1203 pokrivaju razdoblje Kraljevine Jugoslavije od 1929. do 1941. godine. Mikrofilmska publikacija M 358 sastavljena je od ukupno 27 svitaka mikrofilmova koji pokrivaju već spomenutih deset tema/ciljeva prema kojima je State Department ulagao dokumente u pismohranu.⁵ Dokumenti koji se odnose na cilj 00 (Yugoslav Political Affairs) i ovdje se donose, nalaze se na prva četiri svitka mikrofilma M 358.

Već i ovakav kratak pregled arhivskoga gradiva State Departmenta o Kraljevini SHS/Jugoslaviji, otkriva iznimnu količinu dokumenata nastalih djelovanjem američke diplomatske službe u toj državi, koji su nesumnjivo važni u dodavanju još jednoga od pogleda na njezinu povijest, pa i onu hrvatsku između dvaju svjetskih ratova. Vrijednost

⁵ Svitak/rola (dalje R) 1 (860h.00-860h.927, popis dokumenata s registama), R2 (860h.00/0-159, lipanj 1919. – prosinac 1922.), R3 (860h.00/160-264, prosinac 1922. – listopad 1925.), R4 (860h.00/265-435, studeni 1925. – prosinac 1929.), R5 (860h.00B/0-24, boljševizam; 860h.001A12-860h.0011/13, Aleksandar I.; 860h.002(0-89, Kabinet), R6 (860h.01/0-264, vlada), R7 (860h.01B11/0-13, agenti 1918-19.; 860h.011/0-19, ustav; 860h.012/0-14, državljanstvo; 860h.0128-860h.0177, putovnice, veksilologija, himna, javne službe-plaće; 860h.02-860h.021/2, izvršni odjel; 860h.03-860h.032/21, zakonodavni odsjek; 860h.044-860h.0492/1, pravosudni odsjek), R8 (860h.101-860h.156, javni red i sigurnost, javno zdravstvo, humanitarne i filantropske organizacije, javni radovi), R9 (860h.20-860h.345, vojni poslovi i vojska), R10 (860h.401-860h.44, društvena problematika), R11 (860h.461-860h.468, zabava, katastrofe i nezgode), R12 (860h.50-860h.5071/3, gospodarska problematika), R13 (860h.51/0-55, financijsko stanje), R14 (860h.51/56-140, financijsko stanje), R15 (860h.51/141-290, financijsko stanje), R16 (860h.51/291-430, financijsko stanje), R17 (860h.51/431-500, financijsko stanje), R18 (860h.51/501-600, financijsko stanje), R19 (860h.51/601-650, financijsko stanje), R20 (860h.51/651-735, financijsko stanje), R21-R23 (860h.51B41-860h.6159, porezi, novčani sustav, banke i bankarstvo, intelektualno i industrijsko vlasništvo, imigracija, emigracija, industrijska pitanja, poljoprivreda), R24 (860h.6171-860h.659, šumarstvo, rudarstvo, inženjerstvo, proizvodnja), R25 (860h.70-860h.7961, komunikacije i prijevoz, pošta, telegraf, linije, bežični telegraf, telefon, bežični telefon, željeznica, tramvaji, zrakoplovstvo), R26 (860h.801-860h.865, navigacija), R27 (860h.911-860h.927, novine, znanost). *Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Yugoslavia, 1910-1929* (Washington: National Archives and Records Service, 1973), 5-22.

američkih diplomatskih izvješća proizlazi iz njihove necenzuriranosti, kontinuiteta i količine događaja koje su pratili američki diplomati u Kraljevini SHS. Nerijetko su njihova izvješća bila pisana neposredno po svršetku događaja, ponekad tek nekoliko sati od njih, što podiže vrijednost ovih dokumenata kao povijesnih izvora jer je utjecaj 'naknadne pameti' bio time znatno umanjen.⁶ I dok iz njihovih izvješća neizbježno progovaraju i osobni dojmovi američkih diplomata koji i takvi govore o jednom od pogleda na Kraljevinu SHS, vrijedan sadržaj predstavljaju mišljenja lokalnih političkih aktera, hrvatskih ili srpskih, oporbenih ili vladajućih, a koji opet svaki na svoj način doprinose još jednom od pogleda na povijesne procese. Ovi dokumenti primarno govore o unutarnjopolitičkim stvarima Kraljevine SHS, što znači da bacaju novo svjetlo i na povijest monarhističke Jugoslavije. Namjera ove zbirke dokumenata jest pružiti dodatne izvore historiografskim istraživanjima hrvatske povijesti pa su stoga izdvojeni upravo oni dokumenti koji se i najviše dotiču hrvatskih političkih, društvenih i gospodarskih tema u Kraljevini SHS.

PODJELE I NAPORI

Politička povijest Kraljevine SHS/Jugoslavije, kompleksna u svojoj cjelini, najčešće se dijeli na vrijeme prije i nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, 6. siječnja 1929. Događaj koji je neposredno prethodio konačnom uvođenju kraljevoga „osobnog režima“ bio je atentat na hrvatske parlamentarne zastupnike u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. kada su ubijena dvojica, a ranjena trojica hrvatska zastupnika iz redova Hrvatske seljačke stranke (HSS-a). Od posljedica ranjavanja 8. kolovoza iste godine preminuo je i Stjepan Radić, prvak te stranke.⁷ Uloga koju je Radić, time i HSS, imao u

⁶ Ovakvu karakteristiku, kao i važnost američkih diplomatskih izvješća već je istaknuo i Christof Strupp govoreći o američkim diplomatskim izvorima o Njemačkoj 1933. – 1941., (Cristof Strupp, „Observing a Dictatorship: American Consular Reporting on Germany“, 1933-1941, *GHI Bulletin*, (2006), no. 39: 79-98, 80). Želeći istraživačima otvoriti nove izvore koji će dati novi, time i cjelokupni pogled na njemačko društvo pod nacističkom vlašću, njemačko Istraživačko središte za suvremenu povijest (Forschungsstelle für Zeitgeschichte) iz Hamburga je u suradnji s Njemačkim povijesnim institutom (German Historical Institute) iz Washingtona od 2006. do 2008. godine ostvarivao projekt „Strani pogledi na Treći Reich“ („Foreign Views on the ‘Third Reich’“), čija je zadaća bila istražiti i objaviti odabrane dokumente iz dvanaest država. Američki izvori korišteni u ovom projektu bili su oni iz fonda (Record Group) 59, Središnji spisi State Departmenta, što dodatno govori o širini njihove upotrebe, kao i opravdanosti položaja koju im je pretpostavio američki Državni arhiv i Služba za pismohrane. Važnost američkih dokumenata za hrvatsku međuratnu povijest posebice je istaknuo Mario Jareb. Vidi: Mario Jareb, „Američka diplomacija i Kraljevina Jugoslavija uoči i nakon Travanjskoga rata“ u: Dragan Aleksić, ur. *Srbi i rat u Jugoslaviji 1941. godine. Tematski zbornik radova*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Muzej žrtava genocida, Institut za slavistiku Ruske akademije znanosti, 2014), 195-230.

⁷ Stjepan Radić (1871. – 1928.) bio je dinamična i slojevita politička ličnost. Iako ga američki diplomati u početku nisu takvim doživljavali, bio je, kao vođa H(R)SS-a, ključna politička ličnost hrvatske politike prema režimu u Beogradu. U svom je radu vrlo često mijenjao taktike ili mišljenje prilagođavajući se nastalim političkim situacijama, pa je od žestokoga oporbenog političara znao biti i pristalica vlade u Beogradu (1925. – 1927.). Takva pragmatičnost uzrokovala je žestoke i česte napade na njegovu ličnost i osobnost.

političkom životu hrvatskoga predznaka u Kraljevini bila je nemjerljiva, pa je njegova, kao i smrt njegovih političkih suradnika, imala nesagledive posljedice na povijest i sudbinu prve Jugoslavije. Sve što se događalo nakon tog ljeta 1928. imalo je jasna izvorišta u ovom atentatu i hrvatskim žrtvama koje su u hrvatskom političkom identitetu bile postavljene na položaj mučenika. Ubijeni i ranjeni hrvatski zastupnici postali su personifikacijom Hrvata koji su državni centralizam autoritarnoga režima doživljavali i proživljavali kao otvoreno negiranje hrvatske nacionalne i političke posebnosti.

Muk koji je kraljeva diktatura uvela u političku arenu, jer je Narodna skupština bila raspuštena, a sve stranke zabranjene, podijelio je tako povijest Kraljevine SHS, otada prozване Jugoslavijom. Još izraženija državna represija rezultirala je, u konačnici, i pogibijom kralja Aleksandra u atentatu u Marseillesu u listopadu 1934. te dolaskom njegova bratića, kneza Pavla Karađorđevića na političku scenu. Prvi izbori nakon diktature, oni od 5. svibnja 1935. pokazali su da je Radićev HSS, sada na čelu s Vladkom Mačekom, ne samo preživio zabranu i državnu opresiju, već izišao još snažnijim, sada i s još razgranatijim političkim djelovanjem (u smislu organizacija Gospodarske sloge, Hrvatske žene ili uspostave Hrvatske seljačke zaštite i Hrvatske građanske zaštite).

Takav je bio utjecaj diktature na unutarnjopolitičkom planu. Na vanjskopoličkoj sceni kralj Aleksandar, netom prije njezina proglašenja, opravdavao je svoj budući potez saveznicima, ponajviše Francuzima. No, i Čehoslovake je brinulo što je postalo očigledno da jedna država Male Antante napušta demokraciju, ma kakva god ona bila, a tadašnji američki poslanik u Beogradu John Dyneley Prince (1926. – 1932.) sve je češće pisao o izraženoj državnoj represiji protiv političkih i građanskih sloboda. Međutim, dok su europski predstavnici demokracije iskazivali nepovjerenje, njihov američki pandan drugačije je vidio diktaturu. Naime, činilo se da je dio američkih ulagača/potrošača s olakšanjem prihvatio kraljevu diktaturu. Štoviše, čini se da su i odahnuli uvođenjem takvoga, u svojoj srži autoritarnoga, režima. Američka ulaganja bila su sigurnija u, smatrali su, napokon smirenijem društvu lišenom dotadašnjih toliko čestih političkih potresa. Na krilima takvoga smiraja straha Amerikanaca da slučajno ne završe u neakvoj

Ovakvu slojevitost izvrsno je sumirao Ivo Banac: „Nazivali su ga demagogom, a svoje je govore izgovarao gotovo šapćući. Punio je svoje novine vlastitim člancima (...), a bio je toliko slaba vida da je tiskane stranice pri čitanju morao držati na pedalj od očiju. Rođen je na selu, uživao je u pjevanju narodnih pjesama uz tamburicu, na veselicama u arkađijskim seoskim klijetima u kojima uz purice, patke i guske pjenušaju kiselkasta vina sjeverne Hrvatske, a bio je ovjencan diplomom Sorbone. Bio je iskreno pobožan, a svoje je javne nastupe otvarao zazivanjem ‘Hvaljen Isus i Marija, dolje popovi!’ Vjerovao je u nadmoć rodne grude, izljevajući često neumjerene pohvale svemu što je hrvatsko i slavensko, a dječaćki je izražavao često, i uvijek bez ikakvih rezultata, vjeru u zapadnu kulturu i njenu pravičnost. Njegovi su ga neprijatelji nazivali separatistom, a on je čitava pisma svojoj supruzi Čehinji pisao srpskom ćirilicom, primoravajući je tako da nauči pismo Srba. Hrvatski su ga čistunci smatrali nesigurnim saveznikom, ‘avijatičarem’ koji je spreman ići cikcak, a on je svome suparniku u ćeliji, u jednom od zatvora Khuena-Héderváryja jednom kazao: ‘Ja živo želim samo to, da me što više Hrvata onako zavoli kako ja sav hrvatski narod ljubim.’“, Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest i politika* (Zagreb: Durieux, 1995), 186.

revoluciji, jedan naturalizirani „Jugoslaven“, tada djelatnik jugoslavenskoga poslanstva u Washingtonu, Gordon Gordon-Smith vidio je savršenu prigodu za razvijanje turizma.⁸

Dakle, povijest međuratne Jugoslavije bila je snažno obilježena i promijenjena nakon 1929. godine. Prateći takav razvoj povijesnih procesa američki diplomatski izvori o Hrvatskoj u Kraljevini SHS donose se zbog toga ovdje zaključno s 3. siječnja 1929. Kraljevina SHS dotada se razvijala, barem formalno, u parlamentarnim, višestranačkim uvjetima i prošla je procese snažno izražene političke borbe centralista i njihovih anti-poda, protucentralista, od kojih je Radić postepeno postao njihovim vodećim predstavnikom u Hrvatskoj.

Naslov ove zbirke sadrži i Hrvatsku koja se može shvatiti kao državopravni pojam. Anakronizam koji se ovdje logično pojavljuje namjerno je odabran. Hrvatska je pojam koji se neupitno provlači i kroz američka diplomatska izvješća u ovom razdoblju. Ona je nedefinirana, ali je predstavljala ona područja koja su se mogla tako identificirati. Prema tome, Hrvatska iz naslova odnosi se na hrvatske zemlje u monarhističkoj Jugoslaviji.

Dokumente State Departmenta o međunarodnim odnosima SAD-a, koji se tiču i međuratne Jugoslavije, prva je počela objavljivati američka vlada u svojim poznatim izdanjima *Papers to the Foreign Relations of the United States* (FRUS). U svescima FRUS-a tako su objavljeni dokumenti pod oznakama 711 i 860.51, odnosno oni koji se tiču međudržavnih odnosa SAD-a i Jugoslavije (711) i oni iz domene gospodarskih tema (860.51), dakle ne i oni koji se ovdje donose. Dokumenti koji se odnose na Jugoslaviju u ovdje promatranom razdoblju, 1918. – 1928., objavljeni su u šest svezaka FRUS-a (za 1919., 1920., 1921., 1922., 1925. i 1927. godinu), dok oni objavljeni za godine 1923., 1924., 1926. i 1928., ne donose izdvojene dokumente o Jugoslaviji. Američke dokumente o Hrvatskoj u ovdje promatranom razdoblju objavio je u dvama navratima povjesničar Jere (Jerome) Jareb 1960. i 1963. godine. Jareb je objavio izvješća dvojice članova američke stručne komisije za pomoć pri Mirovnoj konferenciji u Parizu pod vodstvom harvardskog profesora Archibalda Caryja Coolidgea Le Roya Kinga i Shermana Milesa s dotadašnjih austro-ugarskih područja.⁹ Izvješća Le Roya Kinga najvećim dijelom govore o njegovim

⁸ Gordon Gordon-Smith ovako je planirao turističku ekspanziju: „Kada bi tisuće Amerikanaca posjetile Kraljevinu svake godine, ne samo da bi iza sebe ostavili milijune dolara već bi i potpuno promijenili svoje sadašnje stajalište da su na Balkanskom poluotoku stanovnici poludivljaci i da život i vlasništvo nisu sigurni.“ Turizam se ipak nije razvio u željenome smislu. Kraljevina je još trebala jako raditi na svojoj reputaciji, infrastruktura (hotelska, prometna i ljudstvena) bila je nerazvijena i nedostatna za ozbiljnije privlačenje američkih turista, pretežno okrenutih krstarenjima. Sukladno ovim naporima, godine 1930. u New Yorku je bio osnovan Trgovinski i turistički ured Kraljevine Jugoslavije (Linda Killen, *Testing the peripheries: US – Yugoslav economic relations in the interwar years* (Boulder, Colorado; New York: Distributed by Columbia University Press, 1994), 110, 112).

⁹ Od ukupno 31 izvješća koja je LeRoy King poslao Coolidgeovoj komisiji, njih četiri („1., 2., 11. i djelomično 29.“) objavljena su u zbirci američkih dokumenata o Mirovnoj konferenciji u Parizu, *Paris Peace Conference 1919. Papers Relating to Foreign Relations of the United States*, vol. XII., (Washington: Government Printing Office, 1942-1947), prema Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije* (Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995), (pretisak izdanja objavljenog u Buenos Airesu, 1960), 24., bilješka br. 23. Vidi Jere Jareb, „LeRoy King’s Reports from Croatia March to May 1919“,

dojmovima iz Zagreba. Ona Shermana Milesa govore o njegovim dojmovima o događajima u Rijeci i u Dalmaciji te se u najvećoj mjeri tiču jadranskoga pitanja.

Američki su dokumenti iskorišteni i za nekolicinu knjiga o međuratnoj Jugoslaviji. Ovdje će se istaknuti tek oni koji se neposredno tiču razdoblja od 1918. do 1929. godine i u kojima su američki dokumenti obilnije korišteni.¹⁰ Tijekom 1950-ih godina Victor Mamatey koristio je američke dokumente u više svojih radova o odnosu SAD-a prema istočnoj Europi i jadranskom pitanju nakon Prvoga svjetskog rata, time i o Jugoslaviji.¹¹ Alan Fogelquist doktorirao je 1990. godine na Sveučilištu u Kaliforniji obradivši jugoslavensku gospodarsku politiku od 1918. do 1929.¹² Linda Killen 1994. objavila je knjigu također iz područja povijesno gospodarskih veza SAD-a i Jugoslavije 1918. – 1941., koja je neposredno otkrila srž američko-jugoslavenskih odnosa bitno utemeljenih na gospodarskim očekivanjima i njihovim (ne)ispunjenjima.¹³ Vjekoslav Perica u knjizi objavljenoj 2015. obilno je koristio američke dokumente o mirovnoj misiji SAD-a u Splitu od 1919. do 1921. godine.¹⁴ Izvješća američkih diplomata koja se donose i ovdje, koja najvećim dijelom govore o američkim dojmovima o jugoslavenskom državnom autoritarnom režimu upotrijebio sam u svojoj knjizi o represivnom aparatu monarhističke Jugoslavije objavljenoj 2015.¹⁵ Iste je godine Arhiv Jugoslavije objavio zbornik dokumenata pohranjenih u Beogradu o jugoslavensko-američkim odnosima od 1918. do 1945. godine.¹⁶

Journal of Croatian Studies (New York), I (1960.): 75-168., Ibid., „Sherman’s Miles’ Reports from Croatia March to April 1919“, *Journal of Croatian Studies* (New York), III.-IV. (1962.-1963.): 121-165.

¹⁰ Za razliku od ovoga razdoblja, američki dokumenti ipak su više iskorišteni u historiografskim radovima o povijesti Kraljevine Jugoslavije nakon 1929. godine. Ovdje ću istaknuti one Branka Pešelja, „Serbo-Croat Agreement of 1939 and American Foreign Policy“, *Journal of Croatian Studies* (New York), XI-XII (1970-71): 3-83., Vladimira Petrova, *A Study in Diplomacy. The Story of Arthur Bliss Lane*, (Chicago, 1971), Ive Banca, „Arthur Bliss Lane and American Foreign Service“, *Journal of Croatian Studies* (New York) 31 (1990): 120-129.) i Ive Tasovca, *American Foreign Policy and Yugoslavia, 1939-1941* (College Station: Texas A&M University Press, 1999). Pregled literature zasnovane na američkim dokumentima o razdoblju nakon 1929. detaljno je razložio Mario Jareb u spomenutom članku „Američka diplomacija i Kraljevina Jugoslavije uoči i nakon Travanjskoga rata“.

¹¹ Victor S. Mamatey, „The United States and the dissolution of Austria-Hungary“, s.a., pretisak iz: *Journal of Central European Affairs*, vol. 10, no. 3, October 1950., Ibid., „The United States and the origins of the Adriatic question (1918), Florida State University Studies“, no. 4 (1951), Ibid., *The United States and East Central Europe 1914-1918. A study in Wilsonian diplomacy and propaganda*, (Princeton, 1957).

¹² Ova je disertacija objavljena tek 2011. godine: Alan Fogelquist, *Politics and Economic Policy in Yugoslavia, 1918-1929*, (Lulu.com, 2011).

¹³ Killen, *Testing the Peripheries*.

¹⁴ Vjekoslav Perica, *Pax Americana na Jadranu i Balkanu. Mirovne misije SAD-a prema međunarodnoj historiografiji; popularnoj kulturi i kulturi sjećanja 1919. – 2014.* (Zagreb: Algoritam, 2015).

¹⁵ Hrvoje Čapo, *Kraljevina čuvara. Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja 1918. – 1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015).

¹⁶ Миладин Милошевић, уг., *Југословенско-амерички односи 1918-1945. Зборник докумената* (Београд: Архив Југославије, 2015).

DODIRI I UTJECAJI

Koliko god se odnosi između SAD-a i Kraljevine SHS/Jugoslavije činili skromnima, između dvaju svjetskih ratova jedan je američki predsjednik imao mjesto u hrvatskoj urbanoj hodonimiji, time naravno, i u kolektivnoj svijesti. Imao ga je kroz nazive dvaju trgova u centru grada Zagreba. Isprva, do 1927. godine na mjestu tadašnjega Narodnog zemaljskog kazališta (danas Hrvatskog narodnog kazališta), a otada pa do 1941. stotinjak metara južnije ispred srednjoškolskog kompleksa.¹⁷ Oba su mjesta nosila ime Woodrowa Wilsona, predsjednika koji je SAD uveo i izveo iz Prvoga svjetskog rata. Njegova je prisutnost u kolektivnom sjećanju bila izravan odjek wilsonijanizma, gotovo fanatičnoga obožavanja ovog predsjednika pred kraj Prvoga svjetskoga rata do svršetka mirovne konferencije u Parizu, što je posebice bilo izraženo među narodima koji su kolektivno proživljavali bilo kakav oblik političke podređenosti. Ne čudi stoga svečano mjesto Wilsonova trga u hrvatskom glavnom gradu, i to na mjestu na kojem se nalazilo Narodno zemaljsko kazalište. Također, ne čudi ni da je u godinama nakon smirivanja onakvoga wilsonijanizma iz 1918./1919. ipak bio smješten nešto južnije, na prostor posvećen obrazovanju, dok je prestižnije mjesto ispred kazališta bilo ustupljeno kralju Aleksandru I. iz vladajuće srbijanske dinastije Karađorđevića. Ipak, vidljiv je način na koji su i Hrvati, između ostalih, gledali na Wilsona, a preko njega i na SAD. Dobrohotno, ali banalno, tek „teoretski“ kako je to bio objasnio LeRoy King, ali ipak dovoljno da oduševljenje SAD-om bude zajamčeno i prije dolaska prvih konzumerističkih priloga o visokom američkom životnom standardu koji su utrljali put budućim percepcijama o Amerikancima.¹⁸ Kada se tome doda poruka vlade SAD-a iz listopada 1918. kada su Hrvati još bili dijelom Austro-Ugarske da treba „okončati ‘umjetnu austrijsku carevinu’“, oduševljenje SAD-om nije bilo kraja.¹⁹

Pojam samoodređenja naroda je kao mantra bilo ponavljano diljem svijeta od siječnja 1918. godine kada ga je Wilson uveo u globalnu svijest kroz svojih Četrnaest točaka, pripremajući se za svijet koji je trebao zaživjeti nakon svjetskoga rata.²⁰ Slavenski

¹⁷ Nataša Jovičić, „Simbolizam vode i oblikovanje zagrebačkih fontana“, *Život umjetnosti*, (1991): 5-19, 12. Jelena Stanić, Laura Šakaja, Lana Slavuj, „Preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova“, *Migracijske i etničke teme*, 25 (2009.), 1-2: 89-124., 120.

¹⁸ Jere Jareb, „LeRoy King’s Reports from Croatia March to May 1919“, Izvešće br. 2 od 3. ožujka 1919.; Albert Bing, *Amerika: zemlja nemogućih mogućnosti. Percepcija Amerike u Hrvatskoj: Američki način života u zagrebačkom dnevnom listu Obzor 1929. – 1933. godine* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003).

¹⁹ Norka Machiedo Mladinić, „Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića“, *Časopis za suvremenu povijest*, 39 (2007), 133-156., 152.

²⁰ O globalnim razmjerima wilsonijanizma govori i podatak da je, primjerice, Woodrowu Wilsonu u lipnju 1919. u Parizu, vjerujući u njegove poruke o samoodređenju, tada 28-godišnji pariški pomoćni kuhar Nguyen Tat Thanh iz Francuske Indokine pokušao predati „Zahtjeve naroda Annama“. Do sastanka nije došlo, a pitanje je i je li Wilson uspio i vidjeti navedeni zahtjev. Ni godinu dana kasnije Nguyen Tat Thanh, postavši poznat kao Ho Chi Min, prihvatio je boljševizam i „Lenjina kao inspiraciju za samoodređenje svoga naroda“, (Erez Manela, *The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (Oxford, 2007), 3-4).

narodi Austro-Ugarske nisu bili iznimka, štoviše bili su i izravnim predmetom američkih interesa (u smislu razbijanja „Austrije“), a imati podršku najnovije supersile davalo je nesmišljen zamah elitama koje su razvijali takav, odjednom široko rasprostranjeni, model samoodređenja naroda. Preko Wilsona Sjedinjene Američke Države su posljedično primile aureolu zaštitnika malih naroda, a južni Slaveni Austro-Ugarske svakako su se tako osjećali.

Svojom ulogom na Mirovnoj konferenciji u Parizu, točnije stavljanjem na stranu protiv omogućavanja realizacije Londonskoga ugovora (prema kojem je talijanska vojska počela zauzimati jadransku istočnu obalu odmah nakon potpisivanja primirja s Austro-Ugarskom 3. studenoga 1918.), Wilson je možda i najviše među južnoslavenskim nacijama baš među Hrvatima bio na samom vrhu obožavanih saveznika.²¹ Osjećajući potlačenost u tek stvorenom južnoslavenskom kraljevstvu i Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) snažno je željela doći do Wilsona na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Već u veljači 1919. na ruke su mu htjeli dostaviti Memorandum s opisom stanja državne represije u Hrvatskoj i željama Hrvata za samoodređenjem i vlastitim parlamentom koji bi tek odlučivao o ulasku u federaciju sa Srbijom. Željela ga je toliko da su za posredništvo na putu do Pariza i Wilsona zatražili čak i pomoć jedne talijanske misije.²² Iako je taj pokušaj propao, Wilson je ipak dobio informacije o osnovnim namjerama ovoga Memoranduma. Prvo kroz Radićev brzogovornik od 8. veljače 1919.,²³ a mjesec dana kasnije i kao

²¹ Woodrow Wilson jedini je od savezničkih vođa koji je imao i ulicu u Zagrebu. Od stranih državnika bio je to još samo Tomáš Garrigue Masaryk, ali ga se ne može ubrajati u saveznike gore navedene vrste. Za razliku od Zagreba, hodonimija beogradskih ulica, iako je postojala Američka ulica i Wilsonov trg, u najvećoj je mjeri pokazivala savezništvo s Francuskom „kao prvorazrednim zaštitnikom Jugoslavije“ (Vladimir Dulović, „Nazivi beogradskih trgova i ulica kao ogledalo ideologija vladajućih sistema (1848-1903)“ u: Vladimir Pavičević, ur., *Zbornik beogradske otvorene škole, Radovi studenata generacija 2002/2003.*, (Beograd, 2004.): 63-86.). Beogradski hodonimi tako su se neupitno nastavljali na tradiciju Kraljevine Srbije (Balkanskih ratova, Prvoga svjetskoga rata, četničkih vojvoda, političara Narodne radikalne stranke), pa je i nesporna saveznica tako bila Francuska, ali ne i SAD čija je uloga u jadranskom pitanju i priznanju države bila u mnogočemu izraženija.

²² Za pothvat dostave Memoranduma, koji je sastavio Stjepan Radić, bio je odabran mladi svećenik koji je govorio francuski, Ljudevit Kežman. On je preko „talijanske misije“ u Ljubljani došao u kontakt s talijanskim časnikom dopukovnikom Finzijem (Cesare Pettorelli Lalatta) koji je blagonaklono pristupio odnosu s Kežmanom i HPSS-ovim Memorandumom, ali čini se tek zbog ispunjenja talijanskih teritorijalnih pretenzija. On je naime od Kežmana zatražio da prije puta u Pariz potpiše „Pakt“ kojim bi se potvrdilo da se Italija „1) (...) obvezuje, da će kod vlasti entente podupirati želju hrvatskog naroda za posebnom, neovisnom seljačkom republikom 2) HP(-R)SS se zato obvezuje, da se ne će miješati u pitanje Rijeke i Londonskog pakta 3) Hrv.(atska) republika poduzet će sve mjere ekonomskoga i socijalnog reda podobne da utvrde prijateljski i susjedski odnos između oba (hrv.[atskoga] i talij.[anskoga]) naroda“. (Zlatko Matijević, „Prilozi za političku biografiju dr. Ljudevita Kežmana: od Memoranduma za Mirovnu konferenciju u Parizu do odlaska u Sjedinjene Američke Države (1919. – 1922.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38 (2006), br. 3: 757-778., 762-764.). Kežman je odbio potpisati ovakav „Pakt“ i vratio se u Zagreb gdje je odmah bio uhićen s još dvojicom stranačkih prvaka, Vladkom Mačekom i Josipom Predavcem. Stjepan Radić tada je već bio u zatvoru.

²³ Wilson, Woodrow. Woodrow Wilson Papers: Series 5: Peace Conference Correspondence and Documents, 1914-1921; Subseries D: Unofficial Correspondence, 1915-1919; 1919, 9. veljače 1919. Manuscript/Mixed Materials. <https://loc.gov/item/mss4602900688/>, pristupljeno: srpanj 2018.

formalizirani zahtjev s nizom priloga i čak 166 667 potpisa potpore.²⁴ Međutim, odgovor savjetnika američkoga veleposlanstva u Parizu Radiću od 17. veljače 1919. (k tome pogrešno oslovljenom kao Rafić) zapravo je sažeo američki stav prema novim zahtjevima za samoodređenjem i to unutar države koju su SAD priznale tek deset dana ranije: „Predsjednik me uputio da obznamim primitak vaše telegrafске komunikacije iz Zagreba (...) i da vas obavijestim da će je se dostaviti nadležnim vlastima na razmatranje (...).“²⁵ Što se toga pitanja tiče, čini se da se Wilson više nije smatrao nadležnim, iako je, prema jednom od ključnih članova „Inquiry“²⁶ Davida Huntera Millera, još 31. siječnja bio spreman u Ligu naroda prihvatiti dvije ili čak tri jugoslavenske države.²⁷

No, dok su iz HPSS-u tražili put do Wilsona, čini se da im uopće nije bilo poznato da je u Zagrebu upravo u tom razdoblju (od kraja veljače do svibnja 1919.) boravio spomenuti američki predstavnik Coolidgeove komisije LeRoy King kojemu je zadaća bila dostavljati informacije u Pariz.²⁸ Radiću i suradnicima ključnim se činilo doći do Wilsona, a budući da nisu mogli računati na pomoć Trumbića unutar domaće delegacije na Mirovnoj konferenciji koja ih je i dodatno difamirala, snalazili su se na različite načine, no ne i preko američkoga izvjestitelja na terenu. S druge strane, ni američki izvjestitelj nije došao u kontakt s Radićem i suradnicima, slao je štovite ocjene da hrvatsko nezadovoljstvo najvjerojatnije raste pod utjecajem Mađarske i Italije.²⁹ Govori to i o odnosu američkoga predstavnika u Zagrebu koji je, oslanjajući se često na servirano mu mišljenje predstavnika ili simpatizera vlasti u Beogradu, potpuno ignorirao hrvatske oporbene glasove. O njima je donosio izvješća, umanjivao im važnost, ali nije se s njima susreo.

Američke pripreme za očekivanu mirovnu konferenciju započele su već 1917. kada je na poticaj Wilsonova savjetnika Edwarda M. Housea³⁰ bila osnovana spomenuta

²⁴ Stjepan Radić, *Put k seljačkoj republici* (Zagreb: Naklada Radićeve sveslavenske knjižare, 1923), 15.

²⁵ Wilson, Woodrow. Woodrow Wilson Papers: Series 5: Peace Conference Correspondence and Documents, 1914-1921; Subseries D: Unofficial Correspondence, 1915-1919; 1919, 9. veljače 1919. Manuscript/Mixed Materials. <https://loc.gov/item/mss4602900688/>, pristupljeno: srpanj 2018.

²⁶ „Inquiry“ je osnovan u jesen 1917. godine i kao samostalno tijelo djelovao do prosinca 1918. kada je uključeno u Odjel za prostornu, gospodarsku i političku obavještajnu službu Američke komisije pri mirovnim pregovorima (Division of Territorial, Economic and Political Intelligence of the American Commission to Negotiate Peace). U svom je djelovanju imao najviše 126 članova, dok su se Wilsonu na Mirovnoj konferenciji pridružila 23 člana. Stručne skupine ukupno su izradile oko 2 000 izvješća i 1 000 zemljovida. <https://catalog.archives.gov/id/10511440>, pristupljeno: srpanj 2018.

²⁷ Ovaj podatak istaknuo je Jere Jareb koji daje naslutiti da je Wilsonovo zanimanje za južnoslavensko pitanje bilo puno veće. (Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 23-24., bilješka br. 22 prema David Hunter Miller, *My Diary at the Conference of Paris* (New York: vlastita naklada u 40 primjeraka, 1924-1928.), sv. IV, dokument br. 268, „Bilješke o razgovoru između Predsjednika Wilsona, Gosp. Orlanda, Pukovnika Housea i Gosp. Scialoje, održanom 30. siječnja 1919.“).

²⁸ Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike*, 24.

²⁹ Jareb, „LeRoy King’s Reports“, Izvješće br. 86 od 17. veljače 1919.

³⁰ Teksasčanin House, od novinara uvijek oslovljavan kao pukovnik, iako nije imao nikakva formalnoga ni praktičnoga vojničkog iskustva, bio je Wilsonovim najbližim suradnikom od 1912. sve do svršetka Mirovne konferencije u Parizu 1919. Nakon toga su zbog razmimoilaženja u mišljenjima vezanima za Mirovnu konferenciju potpuno prekinuli komunikaciju.

savjetnička skupina predsjednika SAD-a poznata kao „Inquiry“. U općoj kakofoniji s kraja Prvoga svjetskog rata nesumnjivo je bilo uputnim i što više skrenuti pozornost na sebe, pogotovo ako ih je netko i htio poslušati, a Sjedinjene Američke Države su imale namjeru slušati, no pitanje je u kojoj mjeri su to i uspjele. Gledajući jugoistok Europe, SAD je problem gledao dvostruko, kao austro-ugarsku i balkansku problematiku. Kod Austro-Ugarske tu su problematiku predstavljali srednjoeuropski narodi pod Austrijom i Mađarskom, dok je kod balkanskih država problematiku predstavljalo niz pretežno graničnih pitanja naslijeđenih još iz doba balkanskih ratova (1912. – 1913.).³¹

Rad „Inquiryja“ zapravo izvrsno govori o načinu na koji je američka vanjska politika željela pristupiti problematici. Najkraće rečeno, analitičko sagledavanje problema bilo je zamišljeno kao temelj njihove prosudbe. Detaljno prikupljanje podataka iz različitih izvora i s različitih gledišta bilo je prisutno kod svih pitanja vezanih za pripremu buduće mirovne konferencije. Štoviše, SAD je procijenio da se ne može pouzdati niti u informacije koje su im dostavljali saveznici, Britanci, Francuzi i Talijani, a pogotovo u pitanjima izravnoga osobnog interesa, zbog čega je Wilson na konferenciji u Parizu kao svoje savjetnike pridružio osnovnu savjetničku komisiju predvođenu Edwardom Houseom. I zaista, Amerikanci su u Pariz došli spremniji nego ostali. S druge su strane, Edwardu Houseu informacije su donosili izvjestitelji po svim drugim pitanjima. Za područja Austro-Ugarske i susjedne zemlje bila je to već spomenuta Coolidgeova komisija sa sjedištem u Beču, a njegovi suradnici trebali su slati izvješća iz Praga, Zagreba, Budimpešte, Lavova i Varšave.³²

Oduševljenje snažnim saveznikom na kojega se gledalo kao na zaštitnički naklonjenoga „starijeg brata“ bilo je toliko veće koliko je agresivnije bilo napredovanje Italije na dalmatinska i jadranska područja. I zaista, jadransko pitanje privuklo je pozornost SAD-a puno prije svršetka rata. U konačnici, jadransko je pitanje bilo ono po čemu je Wilson, u Americi „zaboravljeni predsjednik“, ostao zapamćen među Hrvatima. Prigodno takvom mjestu, hrvatsko iseljeničtvo u SAD-u posthumno je poručilo o Wilsonu: „Hrvatska polaže vijenac cvijeća na njegov grob zahvaljujući mu za dobru volju. (Croatia is laying a wreath of flowers upon his tomb thanking him for good will.)“³³

Woodrowu Wilsonu svakako nije nedostajalo dobre volje. Iako je na početku svog mandata nastavljao putem konzervativnoga američkog izolacionizma, njegovo demokratsko usmjerenje, a zacijelo i karakterno određenje kao sina prezbiterijanskoga svećenika, do kraja Prvoga svjetskoga rata oblikovalo ga je kao predvodnika novoga svjetskog poretka na razvalinama svjetskoga rata. S druge strane, njegov novi globalni portret bio je upravo takav, svjetski, suviše širok za jednoga čovjeka. Kronično neoslanjanje na pomoć sa strane, čak niti za pisanje govora, dovelo je do Wilsonove preopterećenosti.³⁴ Kada se, čuvši poruku samoodređenja, tome dodaju stotine, a vjerojatnije i tisuće glasova koji su

³¹ FRUS, *Paris Peace Conference*, 1919, vol. 1, 36-38, 50-52. passim.

³² FRUS, *Paris Peace Conference*, 1919, vol. II, 218.

³³ Ivo Tasovac, *American Foreign Policy and Yugoslavia, 1939-1941* (Texas A&M University Press, College Station, 1999), 21.

³⁴ Mamatey, *The United States and the East Central Europe*, 79.

nastojali doći do njegovih ušiju poput onoga Ngyuna Tat Thanha, teško je za očekivati da je uopće bilo moguće ući u bit svih zahtjeva i poruka, a pogotovo ih detaljno analizirati.

I tako je Wilson, a posljedično onda i američka administracija, diplomatske poteze vukao oprezno ravnajući se „višim interesima“. Nastojanje da maksimalno skрати rat odsijecanjem Njemačke od njezine logistike, dovelo ga je do Austro-Ugarske. Kada je u listopadu 1917. godine otvorio tu opciju zapljusnulo ga je heterogeno nacionalno pitanje. Našao je neriješeno slavensko samoodređenje čije se aktiviranje učinilo ključnim za razbijanje „Austrije“.³⁵ Drugo je, međutim, bila odluka SAD-a o tome želi li uopće razbiti Austro-Ugarsku. Saveznici, pa i Amerikanci, nisu u to zapravo bili sigurni sve do listopada 1918., mjesec dana prije svršetka rata.³⁶ Napeto iščekivanje američkoga konačnog odgovora progonilo je i austro-ugarskoga cara i kralja Karla I. koji je, zapravo, kroz način kako su se odvijali i austro-ugarsko-američki diplomatski odnosi, shvaćao da će neminovni kraj Monarhije uvelike ovisiti o američkoj volji.³⁷

Sve navedeno dovelo je pred američke oči i južnoslavensko pitanje u Austro-Ugarskoj. Baš kao što su Amerikanci Austro-Ugarsku zvali Austrijom, i južni Slaveni bili su tek Jugoslaveni. I dok su imena Hrvata ili Slovenaca isplivljavala i u visokim krugovima oko predsjednika, Jugoslavenski odbor, kao i srpska misija, bili su u Washingtonu da ih usmjere prema svojim ciljevima zajedničke države.³⁸

Konferencija u Parizu započeta krajem siječnja 1919. polako je počela otkrivati siluete stvarnih pozicija. Kao novostvorena, ali i međunarodno nepriznata država,

³⁵ Gotovo u pravilu, naziv kojim se u američkim izvorima označavala Austro-Ugarska bio je, „Austrija“.

³⁶ Woodrow Wilson se polovicom siječnja 1918. svjetskoj javnosti obratio svojim vjerojatno najpoznatijim govorom od četrnaest točaka u kojima je, opisao je Ivo Banac, „obećao autonomiju, ali ne i nezavisnost narodima Austro-Ugarske“, dok je „tri dana prije toga britanski premijer David Lloyd George izjavio da raspuštanje dvojne Monarhije nije ratni cilj saveznika.“ (Banac, *Nacionalno pitanje*, 100).

³⁷ Opis dramatičnih trenutaka diplomatskih nastojanja Karla I. da otkrije namjere Wilsona vidi u: Mamatey, *The United States and the East Central Europe*, 318-323., 334.-339.

³⁸ Jugoslavenski odbor osnovali su hrvatski, slovenski i srpski političari iz Austro-Ugarske koji su emigrirali tijekom Prvoga svjetskog rata. Odbor je formalno bio osnovan 1915. u Parizu, a sjedište mu je bilo u Londonu. Imao je ured u Londonu, Parizu, Petrogradu i Ženevi. Odbor se zalagao za ujedinjenje južnih Slavena iz Austro-Ugarske u jednu državu s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. Srbijansko poslanstvo u Washingtonu s poslanikom Ljubomirom Mihailovićem javno se slagalo s Jugoslavenskim odborom. Dobar primjer promidžbe na tom tragu dogodio se 4. srpnja 1918. u Washingtonu, kada su na američki Dan nezavisnosti predstavnici triju nacija buduće zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca uz sudjelovanje dužnosnika Bijele kuće i prigodni svečani program izvjesili simboličnu zajedničku zastavu buduće države. Program su obilježili govori srbijanskoga poslanika u SAD-u, crnogorskoga poslanika u SAD-u, predstavnika Jugoslavenskoga odbora i Hrvatskoga saveza. Tri nacije predstavljalo je troje djece u narodnim nošnjama Srba, Hrvata i Slovenaca kojima je bila pridružena i kći američkoga ministra rata Newtona Bakera, a četvero djece oko zajedničke zastave simbolično su oživotvorili „zajedništvo triju nacija i Amerike“. „Unity to save Serbia“, Motto of New Nation“, *The Washington Herald*, 5. srpnja 1918., 3. Nešto kasnije, 28. srpnja 1918. na četvrtu godišnjicu izbivanja rata u Washingtonu je bio obilježen Srpski dan. Državni tajnik Robert Lansing izdao je proglas u kojem je pozvao Amerikance svih vjera da u svojim crkvama mole i suosjećaju sa Srbijom istaknuvši pritom opredjeljenje SAD-a „da mali, kao i veliki narodi imaju pravo živjeti svoje živote i izabrati svoju vladu (...)“, „Appeals to Americans to pray for Serbians“, *New York Times* (New York), 27. srpnja 1918.

Kraljevstvo SHS nije ni dobilo svoje stalne predstavnike na Konferenciji.³⁹ Njezine je interese zastupala delegacija koja se k tome ni sama nije mogla dogovoriti o puno toga, a na početku Konferencije bila je poznata tek kao delegacija Srbije.⁴⁰ Lagano se počela očitovati gomila globalnih problema u kojemu su slavenska negodovanja bila kap u moru. Međutim, Wilson je, unatoč talijanskom napuštanju konferencije, ipak doprinio kakvom takvom ostanku većega dijela jadranske obale u rukama nove države, ali nikako nije bio preopterećen njihovim pitanjem.⁴¹ Izrada nove globalne karte bila je, naravno, preča. K tome, južne Slavene i nije smatrao pretrezvenima za bilo kakvu veću odgovornost u europskim razmjerima. Nije im baš bio naklonjen ni predati jaku mornaricu pa „da divljaju Jadranskim morem“.⁴²

S druge strane, vanjskopolitički odnosi nisu trpjeli potpune lomove. Iako se te 1919. donosio program novoga svijeta, nekakva veza s ucrtanim stazama bila je potrebna za nastavak puta. Gledajući novostvoreno Kraljevstvo SHS, ta je stara staza bila Srbija. Baš kako je njezina moć bila preslikana u unutarnju politiku te države, i njezin vanjskopolitički odnos sa SAD-om bio je ukoričen u one stare odnose Kraljevine Srbije i SAD-a. I tu je s američke strane započeta priča o samoodređenju bila i dovršena. Stvoreno južnoslavensko kraljevstvo bilo je smatrano riješenom stvari, a svi prijepori oko njezina uređenja postali su unutarnja stvar nove države, iako su se europski Saveznici tome protivili.⁴³

Tako je prva država koja je priznala Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca bila SAD i to već 7. veljače 1919., netom nakon početka Mirovne konferencije u Parizu.⁴⁴ Priznanje je, nesumnjivo, bila neizmjerena podrška novostvorenoj državi, ali i gesta koja je imala snažnu simboličku vrijednost, prvenstveno pokazujući Wilsonovu globalnu ideju samoodređenja. No, ono nikako nije prejudiciralo rješenje problema koje se tek trebalo

³⁹ Da se ne bi prejudiciralo priznanje nove države, prva je delegacija početkom Mirovne konferencija bila imenovana kao delegacija Kraljevine Srbije. (Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941* (Zagreb: Školska knjiga, 1975).

⁴⁰ Margaret Macmillan, *Mirotnorci. Šest mjeseci koji su promijenili svijet* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2008), 153, 155.

⁴¹ Wilson nije više bio predsjednikom SAD-a u vrijeme kada su se u Rapallu vodili pregovori talijanske i jugoslavenske vlade kojim su Talijani dobili i više nego što su ikada prije tražili u međusobnim pregovorima. (Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 29).

⁴² McMillan, *Mirotnorci*, 152., prema Arthur S. Link, ur.; Woodrow Wilson, *The Papers of Woodrow Wilson*, vol. 54: January 11 – February 7, 1919, 149.

⁴³ Američki veleposlanik u Parizu William G. Sharp poslao je 16. studenoga 1918. žurni brzojav državnom tajniku u Washington javljajući mu da ga je britansko Ministarstvo vanjskih poslova (Foreign Office) obavijestilo da su „šefovi savezničkih vlada odlučili potpunu provedbu uvjeta primirja s Austro-Ugarskom prije složne odluke u vezi s priznavanjem jugoslavenske države“, dodajući da „do sada nije bilo moguće postići dogovor o ustavu jugoslavenske države između predstavnika različitoga srpskoga, slovenskoga i hrvatskoga stanovništva. Čini se poželjnim odgoditi službeno priznanje postojanja jugoslavenske države dok se po ovome pitanju ne postigne dogovor između stanovništva kojih se to tiče.“ (National Archives and Records Administration (NARA), Mikrofilm (M) 358, Svitak (R) 6, dokument br. 860h.01/4) Naime, Francuska i Velika Britanija bile su protiv međunarodnoga priznanja Kraljevstva SHS sve dok se predstavnici svih nacija ne budu dogovorili o konačnom uređenju države.

⁴⁴ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 14.-15., naveo je da je tome „pridonio razgovor što ga je Trumbić 1. veljače 1919. vodio s američkim državnim sekretarom R. Lansingom.“

iznaći, tičući se najviše jadranskoga pitanja s jednim od glavnih pregovarača, Italijom. Do tog vremena u svim se novonastalim/novonastajućim državama wilsonijanizam već bio razbuktao do mitoloških razmjera, pa tako i novoj južnoslavenskoj državi.

U domovini, SAD-u, Wilson nije uživao ni približno oduševljenje, utjecaj ili značaj. Do vremena kada se vratio iz Pariza, u Kongresu ga je dočekala opća rezignacija, dakako među republikancima. Njih je elektrizirala ideja Lige naroda, a još dok je bio u Parizu upozorili su ga o svom negativnom mišljenju o tome u otvorenom pismu senatora Henryja Cabota Lodgea koje su potpisala trideset devetorica republikanskih senatora, upravo dovoljno za blokiranje ratifikacije Konvencije.⁴⁵ Ovo nezadovoljstvo Wilson nije uspio primiriti, iako je imao podršku javnosti. U konačnici, SAD nije pristupio Ligi naroda, a time je najavljeno novo razdoblje američke diplomacije.

Američki izbori 1920. godine pridonijeli su ostvarenju ovih najava. Demokrati su na izbore izišli s planom iskorištavanja pobjedničkoga osjećaja nacije koja je okončala svjetski rat, a na ramenima Wilsona osigurala globalnu popularnost. Republikanci, s druge strane, nisu išli s negiranjem Wilsonovih zasluga ili negativnom kampanjom, ponudili su zapravo, normalizaciju. Republikanski kandidat Warren G. Harding u jednom od svojih najpoznatijih govora tijekom kampanje rekao je: „Američke sadašnje potrebe nisu herojstvo, već cijeljenje; nisu nadrilijekovi, već normalnost; nije revolucija, već obnova; nije agitacija, već prilagodba; nije operacija, već smirenost; nije dramatičnost, već nepristranost; nije eksperiment, već ravnoteža; nije uranjanje u internacionalizam, već suzdržanost u pobjedonosnom državljanstvu.“⁴⁶ Normalizacija je odvela SAD natrag u izolacionizam.

No, priznata i u svojim prvim koracima, pogurnuta od SAD-a, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nije odmah osjetila polagani američki odlazak iz globalne politike. Točnije, nije ga osjetila vlada u Beogradu okupljena oko Dvora dinastije Karađorđevića. Više su ga osjetili narodi koji su začudo, tako se bar moglo činiti iz američke perspektive, još uvijek tražili svoje samoodređenje.⁴⁷ U novoj južnoslavenskoj državi pod srpskom dominacijom, Hrvati su kao nesrpski narod sigurno bili jedni od njih. Zbog toga su tražili i čekali nekoga da „preuzme Wilsonov stijeg“.⁴⁸ Tražili su tako Hrvati Amerikance kod pregovora u Rapallu 1920. ili na Genovskoj konferenciji 1923., tražili u Ligi naroda, uzdali se u američke predstavnike u Kraljevini Jugoslaviji.⁴⁹

⁴⁵ Mario Di Nunzio, ur., *Woodrow Wilson: Essential writings and Speeches of the Scholar-President* (New York, 2006), 37.

⁴⁶ Warren G. Harding, „Returning to Normalcy“ (1920), <http://www.americanyawp.com/reader/22-the-new-era/warren-g-harding-and-the-return-to-normalcy-1920/>, pristupljeno: travanj 2017. Prema Warren G. Harding, „National Ideals and Policies“, *The Protectionist* (svibanj, 1920): 71-81.

⁴⁷ Miro Kovač koristi izraz „frustrirani narodi“. Govoreći o odnosu Francuske prema Kraljevini SHS/Jugoslaviji, Kovač je zaključio da se „Pariz (se) gotovo isključivo oslanjao na srbijansku političku i vojnu elitu i nije vodio računa o potrebi da se udovolji ‘frustriranim narodima’ Kraljevine, u prvom redu Hrvatima.“ (Miro Kovač, *Francuska i hrvatsko pitanje 1914. – 1929.* (Zagreb: Dom i svijet, 2005), 9.).

⁴⁸ Tasovac, *American Foreign Policy*, 19.

⁴⁹ Inicijativom britanske vlade u Genovi je 1922. godine bila sazvana međunarodna konferencija koja je prvenstveno trebala olakšati gospodarsku obnovu srednje i istočne Europe, te poboljšati veze sovjetske

DIPLOMATI

Američka diplomatska djelatnost doživjela je neviđenu ekspanziju tijekom Prvoga svjetskog rata. Vanjski su poslovi za predsjednika Wilsona postali njegovom preokupacijom, a State Department bitnim alatom njegove politike. Alatom prije svega, no ne i partnerom. Iako se State Department u tom vremenu i kadrovski i infrastrukturno proširio, tako su njegovi rashodi porasli sa 4,9 milijuna dolara 1910. na 13,6 milijuna dolara 1920. godine. Broj zaposlenih u ministarstvu također je porastao sa 234 osobe 1910. godine na njih 708 godine 1920.⁵⁰ Međutim, utjecaj na predsjednika Wilsona nije bio proporcionalan ovim pokazateljima. On je svoje savjetnike tražio drugdje. Edward House koji nije pripadao strukturama State Departmenta najbolji je primjer toga. Jedan od razloga možda je bio u tome što je State Department još uvijek njegovao sporu diplomaciju nevičnu vojnim pitanjima, za razliku od napetih, brzo promjenljivih uvjeta svjetskoga rata.⁵¹ Ovaj je problem bio već primjetan za vrijeme rata, a na njegovom se rješavanju intenzivno započelo raditi od 1920. godine. Robert Lansing, tadašnji američki ministar vanjskih poslova započeo je ovaj proces još za vrijeme rata ističući da je američkoj vanjskoj službi potrebna temeljita promjena.⁵²

Nakon rata mijenjala se je dakle i američka diplomatska služba. Uloga diplomacije u novom okruženju postajala je sve potrebitijom, a razvoj američke diplomatske

Rusije s ostatkom Europe. Međutim, Radić, u to vrijeme unutar Hrvatskoga bloka, vidio je u konferenciji novu prigodu za iskazivanje hrvatskoga nezadovoljstva unutar Kraljevine ili „međunarodno priznatog teritorija Srba, Hrvata i Slovenaca“ kako se u Spomenici/Memorandumu Hrvatskoga bloka nazivala Kraljevina SHS. Tekst ovoga Memoranduma nije stigao do konferencije. Tekstovi Memoranduma Hrvatskoga bloka naposljetku su postali tek sredstvo unutarnjopolitičke borbe zbog kojih je Hrvatski blok u konačnici bio optužen za antidržavno djelovanje, (Hrvoje Matković, „Stjepan Radić i Hrvatski blok“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32-33 (1999. – 2000.): 267-276, 271-272.). Primjerice, u vremenu diktature kralja Aleksandra Karađorđevića, jedan od predstavnika američkih Hrvata Ivan Stipanović, župnik u Youngstownu u državi Ohio, zatražio je od američkoga State Departmenta diplomatsku putovnicu kako bi pred Ligmom naroda u Ženevi mogao iznijeti svjedočenje o hrvatskim iskustvima pod kraljevom diktaturom. Također je zatražio i susret s predsjednikom Rooseveltom. Nijedan od njegovih zahtjeva nije ispunjen (Tasovac, *American Foreign Policy*, 21.).

⁵⁰ David Frederic Trask, *A Short History of the U. S. Department of State, 1781-1981* (Washington D.C.: U. S. Government Printing Office, 1981), 23.

⁵¹ Trask, *A Short History of the U. S. Department of State*, 24.

⁵² Sve do izbijanja Prvoga svjetskoga rata State Department je malo ili nikako obraćao pozornost na sigurnost diplomatske službe (i službenika). Da bi spriječio moguću njemačko-austrijsku špijunažu, Robert Lansing prvi je promijenio takav odnos. Uveo je obvezne propusnice s fotografijom, kao i ograničeno kretanje zgradama State Departmenta. U međunarodnu diplomatsku službu uveo je „tajnu službu“ postavivši Lelanda Harrisa na čelo odjela zaduženoga za „prikupljanje i provjeru svih informacija tajne prirode“. State Department započeo je tješnju suradnju s američkom Tajnom službom, kasnije i britanskom. Poruke američkih diplomata dostavljane su u Washington, D. C. putem vojnih kurira ili sredstava komunikacije, često puta šifrirane. Osnovana je i služba Državnih specijalnih agenata (State Special Agents) koja je imala i zadaću čuvanja stranih diplomatskih misija u SAD-u (Mark T. Hove, *History of the Bureau of Diplomatic Security of the United States Department of State* (electronic resource) (Washington, D. C.: U. S. Department of State, Bureau of Diplomatic Security, Global Publishing Solutions, 2011), 4-10.).

službe postalo je i pitanje ostvarenja američkih interesa. Početak transformacije američke diplomatske službe započeo je 1920., a već je u drugoj polovici toga desetljeća na vidjelo dolazila njezina izmijenjena struktura.⁵³ Na jedan dio tih promjena djelovali su i odnosi istočnoeuropskih zemalja, najvećim dijelom novostvorenih, prema tamo prisutnim američkim poslanstvima. Naime, na području srednjoeuropskih i istočnoeuropskih država, američka su poslanstva za slanje svojih izvješća tada koristila domaće poštanske tvrtke. No, sve su češća upozorenja američkih diplomata na sumnje u sigurnosne povrede diplomatske pošte, pa je State Department od 1922. godine obnovio diplomatsku kurirsku službu preko vlastitih vojnih kanala.⁵⁴ O sumnjama u nadgledanje diplomatske korespondencije State Departmentu pisao je tako i poslanik u Kraljevini SHS, Henry Percival Dodge (1919. – 1926.). Autoritarni jugoslavenski režim koji je u svoju srž ugradio represivni sustav (time i obavještajno nadgledanje stranih predstavništava) sigurno je neizravno pridonio i jačanju američkih sigurnosnih protokola u međunarodnoj diplomaciji. Američko predstavništvo u Beogradu tako je prolazilo slična iskustva i žalilo se na slične probleme poput prisluškivanja ili nadgledanja kao i u ostalim istočnoeuropskim državama.⁵⁵

Prvi poslanik (izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar) SAD-a u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca bio je spomenuti Henry Percival Dodge. On je bio specijalni predstavnik SAD-a pri Kraljevini Srbiji još od lipnja 1917., a preuzeo je srpske poslove

⁵³ Bile su to posljedice Rogersove uredbe (Rogers Act) iz 1924. kojim su, po prvi put, konzularni predstavnici bili izjednačeni u napredovanju, djelomično i u primanjima s najvišim diplomatskim predstavnicima (veleposlanicima ili poslanicima) koje se dotada držalo „elitistima“.

⁵⁴ Kurirska služba ustanovljena tijekom Prvoga svjetskog rata nastavila je s radom sve do svršetka Mirovne konferencije u Parizu. Dolaskom republikanskoga predsjednika Hardinga na vlast 1921. godine, kurirska služba u Europi je bila ukinuta zbog prevelikih izdataka (Hove, *History of the Bureau of Diplomatic Security of the United States Department of State*, 16.).

⁵⁵ Primjerice, američka je vlada u studenome 1920. preko svoga beogradskog poslanstva Kraljevini SHS poslala i prosvjednu notu u kojoj se žalila na „veoma rđavu transmisiju telegrama“ koji su primani i slani iz Beograda. (Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 334, Poslanstvo SAD-a u Kraljevini SHS-a, fascikl (kutija) 101, dokument br. 707.) Također, poslanstvo SAD-a u Beogradu je krajem 1921. uputilo i žalbu Ministarstvu vanjskih poslova koje je onda zatražilo odgovor jugoslavenskoga MUP-a zbog uznemiravanja „posluge sekretara Amerikanskog Poslanstva“ od strane jugoslavenskih redarstvenih agenata. Iz odgovora Odjela za državnu zaštitu MUP-a od 21. prosinca 1921. nesumnjivo se može zaključiti da su jugoslavenske vlasti zaista pratile osobe koje su se kretale u privatnim stanovima djelatnika i dužnosnika američkoga poslanstva. Anegdotalno djeluje odgovor Uprave grada Beograda čiji je redarstveni agent obavljao nadgledanje u kojem se odbacuju američke tvrdnje o „maltretiranju posluga“ iz razloga što „je agent jedan od inteligentnijih ljudi“. (AJ-334-101-786) Na odnos jugoslavenskih oružnika žalio se i američki konzul u Beogradu i trgovinski ataše Kenneth S. Patton. On se, naime, 31. srpnja 1923. putničkim brodom s društvom vraćao u Beograd s izleta u Pančevu. Nakon što je jednom prigodom s palube broda u prostor za putnike ušao kroz prozor putničke kabine, navodno zbog iznimne gužve, kapetan broda odredio mu je novčanu kaznu. Patton se, međutim, žalio na kapetanov odnos prema njemu jer mu je ovaj, u trenutku kada mu je američki konzul predao svoju legitimaciju Ministarstva vanjskih poslova koja je potvrđivala da se radi o osobi u stranoj diplomatskoj misiji, odgovorio „da on ne priznaje legitimaciju Ministarstva inostranih dela jer je pisana na ‘turskom jeziku’“. Patton je, štoviše, pri dolasku u Beograd bio predan trojici oružnika koji su ga „na najgrublji način“ odveli u Komesarijat na Savi zadavši mu na rukama „ožiljke od stezanja žandarmovih prilikom odvođenja“. (AJ-334-101-894/895)

poslanika Charlesa Josepha Vopickog koji je tada bio američki poslanik SAD-a za Rumunjsku, Bugarsku i Srbiju. Dodge je tako, zbog očite nemogućnosti obavljanja poslaničkih poslova iz Bukurešta gdje je bio smješten Vopicka, bio američki predstavnik pri vladi Kraljevine Srbije, s tim da je nerijetko imao kontakte i s Jugoslavenskim odborom, posebice na Krfu. Henry Percival Dodge bio je klasični američki diplomat toga doba, kada je najveći broj poslanika dolazio s područja Nove Engleske (Massachusettsa) i s diplomom nekih od sveučilišta iz Lige bršljana (Ivy League).⁵⁶ Dodge je rođen u Bostonu 1870. godine, gdje je i diplomirao pravo na Sveučilištu Harvard.⁵⁷ Nakon odlaska u Europu radi školovanja, ubrzo je bio zaposlen u američkom poslanstvu u Berlinu, gdje je od 1899. do 1906. godine napredovao od položaja trećega tajnika poslanstva do njegova tajnika.⁵⁸ Do 1913. godine kada je umirovljen iz diplomatske službe, obavljao je dužnosti tajnika poslanstva u Tokiju (1906.), poslanika u Salvadoru (1908.), Hondurasu (1909.), Maroku (1909.) i Panami (1911.). Nakon trinaest godina diplomatske službe bio je umirovljen u kolovozu 1913. godine. Međutim, već iduće godine američka ga je vlada povukla iz diplomatske mirovine kada je, prvo u svibnju 1914. određen za tajnika Specijalnoga povjerenstva na američko-meksičkoj konferenciji mirenja u Niagara Fallsu u Kanadi (Niagara Falls Mediation Conference), a potom je po izbivanju Prvoga svjetskog rata poslan u Europu. Tamo je od kolovoza 1914. kao posebni izaslanik State Departmenta službovao u Parizu, da bi od 28. lipnja 1917. godine po istoj zadaći posebnoga izaslanika bio poslan u Srbiju. Na ovom je mjestu Dodge dočekaio i stvaranje Kraljevstva SHS, a u srpnju 1919. je postavljen za američkoga poslanika u Beogradu.

Iako je Kraljevstvo SHS bilo nova država jugoistoka Europe, SAD, dakako i poslanik Dodge, shvatili su je tek kao nastavak srbijanske državnosti. Uostalom, čini se da je to bio i logičan potez jer je od 1917. godine Dodge ionako bio naslonjen najviše na srbijansku vladu, neposredno dotičući se i Jugoslavenskoga odbora na Krfu. S druge strane, svaka veza s Austro-Ugarskom bila je i formalno prekinuta u travnju te iste 1917. godine, kada je SAD prekinuo diplomatske veze s Austro-Ugarskom i povukao svoje diplomatsko osoblje pa tako i ono iz svoga dotadašnjeg konzulata u Rijeci, pa se nastavak diplomatskih odnosa na tim temeljima nije ni mogao očekivati.⁵⁹

Od 1919. godine SAD je, dakle, po prvi put osnovao zasebno poslanstvo sa sjedištem u Beogradu pa se Dodge nosio i s organizacijskim poslovima oko njegova ustroja. Osim poslanstva, u Beogradu se nalazio i jedan od ukupno dva američka konzulata, dok je drugi bio smješten u Zagrebu. Osoblje ovih diplomatskih postaja mijenjalo se često, obavljalo je u pravilu više dužnosti odjednom, odnosno njihova brojnost nije bila u punom obujmu. Američki konzulat u Beogradu ipak je imao dulju tradiciju jer je djelovao još od

⁵⁶ Strupp, „Observing the Dictatorship“, 82-83.

⁵⁷ *Register of the Department of State*, May 1, 1922., (Washington: Government Printing Office, 1922.), 110.

⁵⁸ *Register of the Department of State*, 1922, 111.

⁵⁹ Ervin Dubrović, *Merika. Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku* (Rijeka: Muzej grada Rijeka, 2008), 108, 109. Generalni konzulat SAD-a u Austro-Ugarskoj koji je bio zadužen za područje Hrvatske bio je onaj u Budimpešti.

1882. pa i ne čudi da je zapravo američki konzul u Kraljevstvu SHS bio postavljen i prije poslanika. Tako je od svibnja 1919. godine zapravo Kenneth S. Patton bio prvi američki diplomat postavljen pri vladi nove države. Osim dužnosti konzula, Patton je obavljao i dužnost trgovačkoga atašea, a osim potrebnoga pomoćnog osoblja prvoga je diplomatskog pomoćnika dobio tek u studenome 1919. kada je na mjesto vice-konzula bio postavljen Henry R. Brown.⁶⁰ Brown se zadržao tek do svibnja 1920. kada ga je zamijenio Don S. Haven kojega je opet krajem travnja 1921. zamijenio Brigg A. Perkins. Perkins je u beogradskom konzulatu bio do veljače 1924., kada je premješten u Zagreb kao vice-konzul tamošnjem konzulu Leslieju A. Davisu.⁶¹

Ni poslanik Dodge nije bio u boljem položaju. Svoga diplomatskog pomoćnika i to na mjestu drugog tajnika poslanstva dobio je tek 6. prosinca 1920., kada je na to mjesto bio postavljen Pierre de L. Boal.⁶² Treći tajnik poslanstva William Roswell Barker postavljen je krajem listopada 1922.⁶³ dok je na prvoga tajnika Dodge čekao sve do polovice studenoga 1922. kada je na to mjesto došao Gordon Paddock.⁶⁴ Početkom 1920-ih vojni je ataše pri Kraljevini SHS bio bojniki Martin C. Shallenberger kojega je krajem 1924. zamijenio natporučnik (kasnije dopukovnik, pa pukovnik) William F. H. Godson koji je istovremeno obavljao poslove vojnoga atašea u Beogradu i Ateni.⁶⁵

Konzulat u Zagrebu nije bio u funkciji sve do srpnja 1920. godine. Alfred R. Thomson, prvi američki konzul u Zagrebu, bio je tako imenovan tek 1. srpnja 1920., a

⁶⁰ *Register of the Department of State*, 1922., 71.

⁶¹ *Register of the Department of State*, January 1, 1925 (Washington, Government Printing Office, 1925), 179.

⁶² *Register of the Department of State*, 1922, 41.

⁶³ *Register of the Department of State*, 1925, 95.

⁶⁴ Put Gordona Paddocka (1865. – 1932.) do Beograda vrlo je zanimljiv. Paddock je u američku diplomatsku službu bio primljen 1901. godine kada je postavljen na konzularnu dužnost u Koreji, zatim Mandžuriji (1909.), a od 1910. bio je konzul u Tahrizu u Perziji. U nemirnim događajima nakon Prvoga svjetskog rata tijekom lipnja 1919. godine izvukao je skupinu američkih prezbiterijanskih misionara i oko šest stotina kršćana od kurdskog napada na grad Urmiu. Nakon dvadeset godina izbjivanja izvan SAD-a Paddock se vratio u Washington u veljači 1922. Vijesti o njegovom pothvatu u Urmiu preko pohvalnih izvješća humanitarnih organizacija došle su do State Departmenta i prije njega. Konačno se za njegovo napredovanje u svibnju 1922. raspitao i predsjednik Warren G. Harding, no odgovor State Departmenta bio je da je u skorijoj budućnosti teško očekivati njegovo napredovanje ako se njegove konzularne vještine i aktivnosti značajno ne poprave. Odgovorili su da Paddock „ima dobre političke i diplomatske sposobnosti, ali oskudne sposobnosti kao voditelj na trgovinskom i općem radu. Njegova ocjena učinkovitosti kao konzularnog službenika u svim fazama rada je 'valjana', a u smislu poretka relativne učinkovitosti prema ostalim konzularnim službenicima klase VI. nalazi se na 81. mjestu od ukupno 95“, David D. Newsom, „Rescue at Urmia“, *Foreign Service Journal*, November (2005): 63. Međutim, zbog pohvalne uloge u zaštiti američkih misionara i interesa u Perziji predsjedniku Hardingu predloženo je promoviranje Paddocka iz konzularne u diplomatsku službu (ove dvije službe izjednačene su tek Rogersovim aktom 1924.). Iako je Paddock u više navrata zatražio imenovanje u Pariz, ipak je krajem 1922. poslan u Beograd. Nakon Beograda kratko je bio u Kopenhagenu, a u Pariz je na mjesto prvoga tajnika veleposlanstva postavljen tek 1930. gdje je i umirovljen krajem iste godine. (Newsom, „Rescue at Urmia“, 56-65.).

⁶⁵ *Register of the Department of State*, 1925., 42.

vice-konzul Carroll H. Megill Thomsonu se pridružio tek u ožujku 1922. godine.⁶⁶ Thomson je u Zagrebu ostao nešto više od dvije godine, kada ga je u kolovozu 1922. zamijenio Joseph M. McGurk.⁶⁷ Konzulat je ponovno bio izmijenjen godine 1924. kada je, već je spomenuto, početkom veljače iz Beograda bio premješten Andrew Brigg Perkins, da bi početkom rujna i došao novi konzul, Leslie A. Davis. Do 1929. dogodila se još jedna promjena kada je polovicom 1928. vice-konzula Brigg Perkinsa zamijenio Walter L. Lowrie.⁶⁸

Američka diplomatska služba u Kraljevini očigledno je bila malobrojna. Uz poslanika, tu su najčešće bila dvojica ili najviše trojica tajnika, vojni ataše koji je istovremeno bio zadužen za nekoliko država, te nekolicina osoblja koja je obavljala poslove prevođenja, tipkanja i ostalih administrativnih poslova. Istodobno, konzulat u Beogradu činila su trojica, onaj u Zagrebu vodila su dvojica. Vladimir Petrov ipak je, međutim, zaključio da je „ovo osoblje, međutim, bilo dovoljno za opsluživanje američkih interesa u Jugoslaviji (...) kojih i nije bilo previše.“⁶⁹

Nakon Prvoga svjetskoga rata, SAD je u svijetu imao pedeset i tri diplomatske misije u rangu veleposlanstava i poslanstava, zavisno od važnosti misije. Predstavništvo u Kraljevstvu/Kraljevini SHS/Jugoslaviji bilo je u nižem rangu poslanstva, i to cijelo vrijeme postojanja te države. Osnovne zadaće predstavništava bile su komunikacija između vlade SAD-a i država primateljica, zaštita života i imovine američkih državljana u inozemstvu, praćenje političke situacije u državama domaćinima te zaštita američkih općih i gospodarskih interesa.⁷⁰ Zadaće američkoga poslanstva u Kraljevini SHS nisu se razlikovale od ovih općih načela. „Postaje za osluškivanje“ („Listening posts“) bio je najkraći opis američkih diplomatskih predstavništava u Europi nakon Prvoga svjetskog rata. Ova karakteristika bila je u neposrednoj korelaciji s američkom vanjskom politikom koja je nakon Wilsona u republikanskim rukama išla prema izolacionizmu, odnosno politici nemiješanja u unutarnje odnose europskih država.

Iako je početak nove južnoslavenske države bio pod neposrednim američkim prisustvom pa i oblikovanjem, taj se utjecaj nije nastavio u budućnosti. Dakako, jugoslavenska politička okrenutost europskim saveznicima (ponajviše Francuskoj) tijekom 1920-ih godina nije išla u prilog dinamičnim odnosima s SAD-om.⁷¹ S druge strane, SAD pod republikanskim predsjednicima Warrenom Hardingom (1920. – 1923.) i Ca-

⁶⁶ *Register of the Department of State*, 1922, 71.

⁶⁷ *Register of the Department of State*, 1924, 74.

⁶⁸ *Register of the Department of State* 1929, 65.

⁶⁹ Vladimir Petrov, *A Study in Diplomacy. The Story of Arthur Bliss Lane*, (Chicago, 1971), 104.

⁷⁰ *Register of the Department of State*, 1929, 259.

⁷¹ Uvriježeno mišljenje o Francuskoj kao najbližoj jugoslavenskoj (točnije srbijanskoj) saveznicu vrlo je rašireno. Takva se ocjena može održati, ponajviše ako se promatra kroz paradigmu povijesti emocija ili kulturno-intelektualnih odnosa. Ako se pak sagleda kroz gospodarsko-financijske veze, može se primijetiti razlika. Stanislav Sretenović zaključio je da je Francuska teško ili nikako, vrlo ograničeno, uspjela ostvarivati bilo kakav gospodarski utjecaj u Kraljevini izvan okvira vojne industrije. Na tom planu njemački je utjecaj već tijekom 1920-ih bio puno jači i rašireniji, (Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008), 476-478). Vidi i Živko

lvinom Coolidgeom (1923. – 1929.) nije nalazio izravne interese u Jugoslaviji. Iako su američki diplomatski predstavnici na terenu upozoravali na povoljne mogućnosti gospodarskih veza s novom državom, do njih nije došlo, posebice ne tijekom 1920-ih. Dodge je tako već 1919. pisao State Departmentu: „Iako je trenutno u neugodnom položaju, Jugoslavija ima ogromne i gotovo netaknute izvore (...) Jednom kada se državu postavi na noge putem američkih kredita, vjerujem da će se ne samo ovdje otvoriti velika tržišta za naše proizvode, nego da će se stvoriti i ogromno polje za američke tvrtke“. ⁷² Dodge je, zastupajući američke gospodarske interese, zagovarao i ono čemu su se jugoslavenske vlasti nadale, američkim ulaganjima i pomoći. A Beograd je još uvijek računao na dva izvora, univerzalnost wilsonijanizma i s tim povezano izdašno poslijeratno kreditiranje, kao i na široku bazu iseljeničtva u SAD-u. No, američki gospodarski konzervatizam koji je nakon rata pokušavao obuzdati nezaposlenost i izbjeći gospodarsku krizu, okrenuo je američke ulagače na domaći teren, a povratnički val imigranata nije zahvatio novu državu. Štoviše, Jugoslavija je, zbog nevraćanja ratnih dugova Srbije, dospjela na američku kreditnu crnu listu.

Primjerice, nakon što je američki Kongres 1922. osnovao Komisiju za strane dugove iz svjetskoga rata (World War Foreign Debt Commission, WWFDC) sa zadaćom da se povedu pregovori s američkim ratnim dužnicima i konačno dogovori otplata dugova u roku do 25 godina s kamatom ne nižom od 4,5 %, jugoslavenska je strana i dalje očekivala da će Amerikanci (štoviše, da bi to i morali učiniti) ili drastično smanjiti svoja potraživanja ili ih čak i otkazati. ⁷³ Odugovlačenje, omiljena taktika međuratne Jugoslavije koja se nije mijenjala unatoč toliko čestim promjenama vlada u Beogradu, bilo je upotrijebljeno i u slučaju otplate američkoga duga. Jugoslavenskoj strani trebalo je čak četiri godine da pristupi pregovorima s WWFDC-om, nakon što su u međuvremenu Amerikanci već dovršili pregovore s jedanaest država. ⁷⁴ U konačnici je Kraljevina SHS s Milanom Stojadinovićem kao glavnim pregovaračem 3. svibnja 1926. priznala ratni dug prema SAD-u u iznosu od 62,85 milijuna dolara s rokom plaćanja do 1988. godine. ⁷⁵

Iako je naslijedeni srbijanski ratni dug jugoslavenske države prema SAD-u (51 milijun dolara) bio znatno manji nego što je to iznosio prema Francuskoj (297 milijuna dolara) ili Velikoj Britaniji (91 milijun dolara), američke gospodarske vlasti nisu vidjele interes

Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938, Knjiga Prva (1921-1930)* (Beograd, Zagreb: Arhiv Jugoslavije, Globus, 1986), 19.

⁷² Killen, *Testing the Peripheries*, 18., prema dopisu poslanika Henryja Percivala Dodgea State Departmentu od 21. studenoga 1919., 860H.51/20.

⁷³ Killen, *Testing the Peripheries*, 73, 75.

⁷⁴ *Ibid.*, 79

⁷⁵ Dragana Gnjatović, „Dužnički teret Kraljevine Jugoslavije u vreme Velike svetske ekonomske krize“, *Megatrend revija*, vol. 13 (2016), br. 13: 21-44, 34; Avramovski, *Britanci o Kraljevini*, Knjiga 1., 59. Linda Killen navodi da se radilo o 32 % ukupnoga duga s kamatnom stopom od 1 %. Killen, *Testing the Peripheries*, 89. Ivan M. Becić, „Ratni dugovi Kraljevine Srbije u svetlu politike“, *Istorija 20. veka*, 3(2010): 56., ipak navodi da ratni dug Kraljevine Srbije prenesen u novu državu nije uopće bio značajan jer su sredstva ratne odštete višestruko nadmašivala rashode duga.

u bavljenju s jugoslavenskim financijskim željama.⁷⁶ I ta je činjenica itekako utjecala na američko-jugoslavenske odnose. Ti su odnosi bili normalni, moglo bi se reći tek uljudni, ali ništa više od toga. O tome govori i činjenica da Kraljevina SHS i SAD nisu sklopili nijedan gospodarsko-politički međunarodni ugovor, nego su se i dalje ravnali, tek formalno, prema jedinom koji su imali, onom sklopljenom s Kraljevinom Srbijom još 1881.

Američka je strana ipak 1926. godine inicirala pregovore s vladom Kraljevine SHS kako bi zamijenila spomenuti Ugovor od 14. listopada 1881. Taj je prijedlog Ugovora predstavljao klasični američki dogovor o trgovini baziranoj na pravima ‘povlaštene nacije’, uređenju prava državljana objiju strana, zaštiti njihove imovine, kao i pravima i imunitetu konzularnih predstavnika te je u najvećoj mjeri bio identičan onima koje su SAD nekoliko godina prije potpisale s Njemačkom i Mađarskom.⁷⁷ U rujnu 1926. jugoslavenska je strana prihvatila te pregovore i primila preko poslanstva SAD-a u Beogradu nacrt Ugovora. Krajem listopada odgovorila je na njega. Odgovor je bio ispunjen opaskama, a zatraženo je bilo i brisanje četiri od prvih šest članaka Ugovora. I baš se tih prvih šest članaka ticalo građanskih prava. Preko jugoslavenskoga odgovora moglo se zapravo proniknuti u njihov pogled na vanjskopolitičke odnose, stav prema građanskim pravima i slobodama, ali i pogledu na SAD.

Jugoslavenski odgovor pretpostavio je tako brisanje dijela I., te cijeloga II., III. i V. članka temeljem opravdanja da su tamo navedene odredbe zapravo već bile sadržane u jugoslavenskom Ustavu iz 1921. No, što je to bilo uznemirilo jugoslavensku vladu? Dio I. kao i cijeli V. članak ticali su se slobode vjerskoga izražavanja gdje je stajalo da „državljeni svake od Visokih ugovornih stranaka imaju pravo (...) ostvarivati slobodu savjesti i slobode bogoštovlja“ te da ovi državljani „mogu bez smetnji ili zlostavljanja bilo koje vrste zbog svoje vjerske vjere ili na drugi način, provoditi službe unutar vlastitih kuća ili unutar bilo kojih odgovarajućih zgrada koje bi mogli slobodno podići i održavati u prikladnim situacijama, pod uvjetom da njihova učenja ili prakse nisu suprotna javnom moralu (...)“⁷⁸ Naime, jugoslavenski autoritarni državni režim dotada je već primjerom pokazao da vjerske slobode nije uopće niti shvaćao u navedenom smislu, a još manje ih branio. Zaista, Ustavom iz 1921. „sloboda vjere i savjesti“ bile su zajamčene, ali samo onima zakonom priznatih, uz dodatak da se „niko (se) ne može osloboditi svojih građanskih i vojnih dužnosti i obaveza pozivajući se na propise svoje vjere.“⁷⁹ Vjerska zajednica jugoslavenskih Nazarena bila je primjer vjerovanja koju država nije priznala, a k tome su se još i protivili vojnoj službi. Zbog toga su im, kao dezerterima, sudili vojni sudovi, a 1929. dogovaralo se i preseljenje ove zajednice od oko 25 000 pripadnika u Čile i Brazil.⁸⁰ Vidovdanski ustav podrazumijevao je i „nepovredivost stana“ u smislu da „vlast ne može preduzeti nikakvo

⁷⁶ Killen, *Testing the Peripheries*, 73.

⁷⁷ *FRUS 1927*, vol II, 828.

⁷⁸ *FRUS*, 1927, vol. II, 845-846.

⁷⁹ *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1921), čl. 12.

⁸⁰ Čapo, *Kraljevina čuvara*, 174.

pretresanje ni istraživanje u stanu građana, osim u slučajevima koje je zakon predvideo i načinom kako je zakon propisao.⁸¹ Iako je to isto (samo detaljnije navodeći objekte pretrage ili predmete istraživanja kao „knjige, dokumente ili račune“) podrazumijevao i čl. III. američkoga prijedloga, jugoslavenska je strana zahtijevala njegovo brisanje uz već spomenuto opravdanje da je to bilo već navedeno u Ustavu. Na američku opasku da Ustav ne navodi ključnu razliku između građanina kao ‘residenta’ (koji bi podrazumijevao i američke državljane) i građanina kao ‘podanika’ (jugoslavenski državljani), predstavnik jugoslavenskoga pravničkog tima Ministarstva vanjskih poslova odgovorio je da su oni svjesni takvoga terminološkog propusta Ustava, ali da se pojam ‘građanin’ (shvaćen kao ‘resident’) podrazumijeva u svim slučajevima osim u čl. 10 Ustava („nijedan građanin ne može biti izgnan iz države“) u kojem slučaju bi se taj termin podrazumijevao kao ‘podanik’.⁸²

Uz niz drugih primjedbi, ključna poruka ovih pregovora bila je, čini se, izjava jugoslavenskoga ministra vanjskih poslova Marinkovića poslaniku Princeu da Kraljevina zapravo više nije mogla jamčiti poštivanje prava „povlaštene nacije“ koja su Americancima bila dana u Ugovoru iz 1881.⁸³ Budući da je zaštita američkih interesa bila osnovnom zadaćom State Departmenta, teško da je ovakva poruka mogla biti protumačena benevolentnom namjerom unatoč Marinkovićevom apologetskom izjavom u istom razgovoru da „nikakva namjera nije bila uskratiti prava koja sada koriste američki državljani u ovoj Kraljevini, već što bi pod odredbom najpovlaštenije nacije i druge države mogle tražiti isto pravo, koje je Kraljevina SHS nesklona priznati podanicima nekih susjednih država.“⁸⁴ Ukratko, nakon ovih jugoslavenskih primjedbi, novi Ugovor nikada nije bio potpisan, a ta je činjenica posljedično djelovala i na razinu odnosa između SAD-a i Kraljevine Jugoslavije koji onda ni nisu mogli biti podignuti na višu razinu.

Uz entuzijazam i podršku poslanika Dodgea početak tih odnosa ipak je bio optimističniji. Jugoslavenska je vlada odmah nakon potpisivanja Mirovnoga ugovora u Parizu uputila zahtjev američkom Ministarstvu financija za zajam od 5 milijuna dolara. Dodge se ponovno nosio primamljivom idejom otvaranja jugoslavenskoga tržišta američkim proizvodima, međutim potpuno je pogrešno procijenio Wilsonovu politiku nakon Pariške konferencije koju su republikanci preuzeli tijekom čitavih 1920-ih. Država je, naime, što prije nastojala prekinuti vlastitu intervenciju u gospodarstvo koje je bilo toliko prisutno tijekom rata. Privatni poduzetnici i ulagači trebali su vladi u provođenju „nacionalne“ politike.⁸⁵ Sukladno takvom gospodarskom pogledu i novim uvjetima nakon potpisa u Parizu 28. lipnja 1919., američko je Ministarstvo financija glatko odbilo jugoslavenski

⁸¹ *Ustav Kraljevine SHS-a*, 1921, čl. 11.

⁸² *FRUS*, 1927, vol. 2, 860. Dopis Johna Dyneleyja Princea State Departmentu od 22. prosinca 1927., dokument br. 711.60h 2/9.

⁸³ *FRUS*, 1927, vol. 2, 861. Dopis Johna Dyneleyja Princea State Departmentu od 22. prosinca 1927., dokument br. 711.60h 2/9.

⁸⁴ Prvenstveno se to odnosilo na Bugarsku, Mađarsku i Italiju. (*FRUS* 1927, vol. 2, 861. Dopis Johna Dyneleyja Princea State Departmentu od 22. prosinca 1927., dokument br. 711.60h 2/9.)

⁸⁵ Killen, *Testing the Peripheries*, 46.

zahtjev za 5 milijuna dolara. Štoviše, State Department je iste 1919. godine uskratio potporu namjeri jugoslavenske vlade u plasiranju svojih državnih obveznica na američkom tržištu u vrijednosti od 400 do 500 milijuna dolara. State Department takav je iznos smatrao preuveličanim, a da ne bi bilo zabune u procjeni ovakvih pokušaja, preporuka američkog ministarstva bila je da „bi ‘trenutni balkanski nemir’ bio prerizičan da bi se izdalo službeno poticanje.“⁸⁶

Jedan od posrednih načina ulaska američkoga novca u Kraljevinu SHS bio je zatim pokušaj kroz izravan dogovor nekih gradskih vlasti s američkim kreditorima. Tako je Zagreb 1920. u SAD-u pokušao ishoditi zajam od milijun dolara. State Department nije se protivio ovakvom načinu kreditiranja, ali ponajviše zbog toga što je točno predvidio da će predložene kamate od 8 % jednostavno biti previsoke za gradski proračun i ugasi ovu transakciju na financijskoj osnovi.⁸⁷ Kamate od 8 % bile su presudne i za ostvarenje zamišljenoga zajma Collins Grupe od 15 do 20 milijuna dolara. Na ostvarenju ovoga zajma koji je Collins Grupa pokušala ostvariti kapitalom južnoslavenske emigracije u SAD-u ponajviše je došlo zalaganjem već spomenutoga djelatnika jugoslavenskoga poslanstva u Washingtonu, državljanina Kraljevine SHS Gordona Gordon-Smitha. On je do 1921. dogovarao dvije moguće transakcije američkoga zajma Jugoslaviji. Prva je propala povlačenjem američkih kreditora, a druga Collinsova akcija protivljenjem jugoslavenskoga predsjednika vlade Pašića ponovno visokim kamatama na zajam.⁸⁸ No, kamata od 8 % prošla je kod tzv. Blairovog zajma, prvoga inozemnog zajma i to upravo od SAD-a. Zajam je odobrila Narodna skupština 22. srpnja 1922. godine, a nominalno je iznosio 100 milijuna dolara u trajanju od četrdeset godina.⁸⁹ Osnovna svrha zajma bila je izgradnja željezničke pruge od Beograda do Jadranskoga mora i izgradnje luke Bar, dok se 30 % zajma moglo koristiti za državni proračun. U ugovor je bilo uključeno i da će se „za nabavku opreme, prednost [će se] davati proizvođačima zemlje u kojoj je zaključen zajam (SAD), za 70 % cjelokupne opreme. Američka oprema može, pod uslovom da je istog kvaliteta, biti do 5 % skuplja (...)“⁹⁰ Pruga nije izgrađena, zajam nije isplaćen do kraja, Jugoslavija nije ispoštovala dogovore. Prva rata kredita od 15,25 milijuna dolara u zlatu s rokom otplate od četrdeset godina isplaćena je odmah po zaključenju ugovora, druga rata od 30 milijuna dolara u zlatu i s rokom otplate od dvadeset i pet godina isplaćena je 1927. nakon što je Kraljevina SHS regulirala problem ratnoga duga sa SAD-om.⁹¹ Nakon što je Kraljevina 1932. prestala otplaćivati ratni dug, do daljnje realizacije Blairovog zajma nikada nije došlo.⁹²

⁸⁶ Ibid., 46.

⁸⁷ Ibid., 47.

⁸⁸ O Gordonu Gordon-Smithu vidi i: G. G.-Smith, „Political Developments in the Balkans“, *World Affairs*, 97 (1934), no. 1: 36-38.

⁸⁹ Avramovski, *Britanci o Jugoslaviji*, knjiga 1., 127.

⁹⁰ Ibid., 128.

⁹¹ Gnjatović, „Dužnički teret Kraljevine Jugoslavije ...“: 37.

⁹² Ibid., 37.

Američka pomoć odlazila je prvenstveno u humanitarne svrhe. Američka dobrotvorna društva Crvenoga križa, Rockefellerove zaklade ili Američke uprave za pomoć (American Relief Administration, ARA) podigle su i američku osviještenost o prostoru jugoistočne Europe, a u novu državu svakako i donijele ponešto američkoga „know-howa“ koji je pridonio poboljšanju uvjeta života.⁹³ Izostao je ipak snažan potisak slabom jugoslavenskom gospodarstvu, iako početkom 1920-ih godina nije nedostajalo američke inicijative.

Članovi tehničke komisije ARA-e su tako godinu dana proučavali željezničku mrežu i rudnike Kraljevine SHS, a zatim i predložili potrebne preinake, da bi na kraju tek mogli dati izvješće o njihovom gotovo beznačajnom usvajanju.⁹⁴ Promet se činio kao kraljeznica pokretanja jugoslavenskoga gospodarstva, ali su svi naponi oko njegovoga pokretanja bili „frustrirajuće spori“.⁹⁵ Prijeko potrebne lokomotive je tijekom 1920. Kraljevini SHS ponudila američka tvrtka Baldwin Locomotive Works po cijeni od 55 000 dolara i to plativima u žitu. No, iako je jugoslavensko Ministarstvo prehrane u tom trenutku imalo potrebne viškove žita za otplatu tih lokomotiva, cijela je ponuda bila usporena, a u konačnici i neostvarena.⁹⁶ Kraljevina SHS bila je svjesna svojih prijeratnih i ratnih dugova. Priznala ih je, ali i potpuno ignorirala, što je bio glavni problem bilo kakvom značajnijem kreditiranju od strane američke vlade ili američkih banaka. Iz američkoga

⁹³ Ponajviše se to odnosi na razvoj javnog zdravstva pod utjecajem Andrije Štampara i Rockefellerove zaklade. Rockefellerova zaklada osnovana je u SAD-u 1913. godine kao filantropska organizacija koja je, uz Zdravstvenu organizaciju Lige naroda, predstavljala značajnu i utjecajnu instituciju u razvoju i promoviranju međunarodne zdravstvene skrbi. Nije se povezivala sa službenom politikom SAD-a niti se predstavljala kao bilo kakav predstavnik američke vlade. Na području Kraljevine SHS/Jugoslavije zaklada je djelovala (točnije imala kontakte) od 1920. godine. Najtješnju suradnju je ostvarila s dr. Andrijom Štamparom, vodećim zdravstvenim djelatnikom Kraljevine SHS/Jugoslavije. Do 1937. godine Rockefellerova zaklada je u Kraljevini SHS/Jugoslaviju uložila oko 393 600 dolara. U najveće uspjehe djelovanja te Zaklade nesumnjivo se ubraja financiranje zgrade Škole narodnoga zdravlja u Zagrebu koja je otada postala vodećom hrvatskom javnozdravstvenom institucijom. Dodatni doprinos razvoju javnozdravstvene službe u Kraljevini bio je osiguran brojnim stipendijama liječnicima, medicinskom osoblju ili studentima medicine čime je bila osigurana trajna profesionalizacija zdravstvene službe. Međutim, navedeni iznos koji je Zaklada uložila u Kraljevini bio je znatno manji od onih iznosa usmjerenih u druge europske države. Željko Dugac, (*Protiv bolesti i neznanja. Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji* (Zagreb: Srednja Europa, 2005)), koji je proučavao izvorno arhivsko gradivo Rockefellerove zaklade u SAD-u, zaključio je da je Zaklada pristupala Kraljevini s određenim rezervama upravo zbog nestabilne političke situacije. Njezini predstavnici najočitije su to mogli primijetiti na nacionalističkom odnosu iz Beograda prema Hrvatu, dr. Andriji Štamparu kojeg su optuživali, kako na stranici 134. prenosi Dugac, između ostaloga da „nije (Štampar) dao ni stori deo Srbiji onoga što je dao Hrvatskoj“. Pristup Kraljevini SHS/Jugoslaviji posebice se izmijenio nakon atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. da bi u konačnici „zatvarajući se unutar svojih uskih nacionalnih interesa, suprotno tada suvremenim trendovima internacionalizacije javnog zdravstva, beogradski (su) vladajući krugovi tridesetih godina 20. stoljeća zatvorili vrata daljnjoj suradnji s Rockefellerovom fondacijom i pogodnostima koje je ona pružala.“ (Ibid., 136.)

⁹⁴ Killen, *Testing the Peripheries*, 22.

⁹⁵ Ibid., 22.

⁹⁶ Ibid., 22-23.

kuta gledanja, Jugoslavija nije ignorirala samo svoje predratne i ratne dugove, nego nije ispunjavala ni svoje tek preuzete obveze.

Jedna od prvih, ali malobrojnih, američkih tvrtki koja je ipak ušla na tržište nove države bila je njujorška kompanija Standard Oil Company. Ta je tvrtka već bila poslovala u Kraljevini Srbiji i prije rata, pa je sada proširila svoje djelovanje osnovavši i predstavništvo u Zagrebu. Štoviše, bila je to tvrtka koja je prva ostvarila prodaju državnim monopolima u novostvorenoj Kraljevini SHS.⁹⁷ Međutim, i pored činjenice da je tvrtka već imala iskustva rada u Beogradu, a posljedično vjerojatno i upućenost u lokalne načine rada, jugoslavenska vlada je do kraja te 1919. godine Standard Oilu bila dužna već 1,5 milijuna dolara.⁹⁸ Slično su prolazile i nove tvrtke na jugoslavenskom tržištu. Tako je također njujorška kompanija Allied Foreign Trade Corporation 1919. dobavila za jugoslavensku vladu robu u vrijednosti od 350 000 dolara. Vlada robu nije platila tri godine.⁹⁹ Ovakvi primjeri ne samo da su prekinuli poslovanje s određenim tvrtkama, već su unijeli i nevjericu u poslovanje bilo koje američke tvrtke s onima koji su trebali biti jamac gospodarske stabilnosti, jugoslavenskom vladom.¹⁰⁰

Nakon munjevitoga početka međudržavnih odnosa na temeljima wilsonijanizma, poslijeratna stvarnost bila je otupljujuće otrežnjenje bilo kakvom oduševljenju koje je trebalo iznjedruti plodonosne veze SAD-a i nove Kraljevine SHS. Poslijeratna stvarnost otkrila je nepremostive razlike, psihološke i kulturološke, između dviju država na različitim kontinentima. Prije svega, na gospodarskom planu teško da su se mogle ostvariti imalo ozbiljnije veze. Jugoslavenska kronična nestašica novca uz iritirajuću ignoranciju preuzetih obveza brzo je udaljila američke ulagače koji su, gledajući globalno, ionako tražili veća i, možda još važnije, mjesta sukladnija vlastitom gospodarskom mentalitetu. Ne čudi stoga i zaključak jednoga izvješća američkoga Ministarstva trgovine iz 1922. godine o američko-jugoslavenskim trgovačkim odnosima: „trgovina (...) je toliko mala da (...) jedva zahtijeva komentar.“¹⁰¹

Od gospodarskih veza, više su se ipak razvijale intelektualno–kulturne veze, što pod utjecajem američkih humanitarnih organizacija, djelovanjem iseljenika, ili bilateralnim američko-jugoslavenskim udruženjima. Lokalno, neizmjeran je utjecaj ostavilo prisustvo američke krstarice „Utah“ u Splitu kao dijela mirovne misije od 1919. do 1921.¹⁰²

⁹⁷ Ibid., 28.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid., 28-29.

¹⁰⁰ Ibid., 29. I dok je niz američkih tvrtki najčešće jednokratno povremeno dolazio na jugoslavensko tržište, stalno se održao tek Standard Oil.

¹⁰¹ Killen, *Testing the Peripheries*, 29. Kraljevina SHS je u početku iz SAD-a uvozila automobile, pišaće strojeve, mineralna ulja, pamuk i gume. Vrijednost uvezenoga materijala i dobara iznosila je (u milijunima dolara): 4,1 (1920.), 4 (1921.), 5,1 (1922.), 5,5 (1923.). Do godine 1926. uvoz je narastao na 9,2 milijuna dolara. Ibid., 29.

¹⁰² Opširnije vidi u: Perica, *Pax Americana*, kao i njegov članak „Međunarodna mirovna misija u Splitu nakon Prvog svjetskog rata (1918.-1921.) prema arhivu Ratne mornarice SAD-a i drugim izvorima“, *Časopis za suvremenu povijest*, (2010), br. 1: 127-156.

No, gospodarstvo, točnije američki tehnološki napredak, bio je temelj slike o naprednoj Americi. I u ono malo američkih proizvoda koji su se kupovali u Kraljevini SHS, prednjačili su poljoprivredni strojevi i automobili, ponajviše zbog vjere u kvalitetu proizvoda. Slika koja je o SAD-u vladala u Hrvatskoj bila je vrlo povoljna, iako i u onom sloju koji si je uživanje takve slike mogao priuštiti, uzimajući u obzir da je Kraljevina SHS bila pretežno poljoprivredna zemlja. Najrazvijenija područja nove države bila su hrvatska i slovenska područja, dakle ona koja su se razvijala pod Austro-Ugarskom. Iako je na tim područjima bila jezgra industrijske i financijske moći Kraljevine, službena politika SAD-a ipak je odabrala komunikaciju s novim središtem centralizirane države, Beogradom. Nije pomogla ni veća kompatibilnost hrvatskoga shvaćanja gospodarstva koji je u državi vidio uteg i teret, za razliku od srbijanskoga društva koje je upravo u državi vidjelo predvodnika i upravljača, te od države očekivao svaki poticaj u upravljanju gospodarstvom, upravo suprotno američkom gospodarsko-političkom odnosu.¹⁰³

Zapravo, sve dok se naslijeđeni jugoslavenski dug nije riješio 1926. godine, američka vlada u poslovanju s Kraljevinom SHS nije podupirala ni privatne, a još manje vladine ulagače/kreditore. Nakon dogovora o njegovoj otplati, taj se odnos promijenio. Onda State Department nije više strogo gledao na financijske aktivnosti s Kraljevinom, pa su i kreditiranja jugoslavenskih potreba postala moguća omogućivši Kraljevini „nekoliko dobrih godina“.¹⁰⁴ Tako se neposredno pred uvođenje kraljeve diktature, ali i ne očekujući „veliku depresiju“ očekivalo da bi se gospodarsko-financijski jugoslavensko-američki odnosi ipak mogli razvijati sve snažnije. Nije to baš bilo onako kako je to zamislio Dodge početkom 1919. godine, ali s američkim ulaganjima/posudbama (kroz različite oblike) od oko 70 milijuna dolara do 1929., i nije bilo toliko beznačajno.¹⁰⁵ Zanimljivo da je kralj svoju diktaturu najavio poslaniku Dyneleyju Princeu upravo u jednom razgovoru o američko-jugoslavenskim gospodarskim vezama. Kada mu je u listopadu 1928. Prince rekao da će se i gospodarstvo popraviti onda kada Jugoslavija pokaže jednu političku stabilnost i čvrstoću unutarnje uprave, kralj je odgovorio: „Upravo to činim i nadam se da ću je ostvariti u bliskoj budućnosti.“¹⁰⁶

Međutim, već 1928. godine ni američki konzulat u Beogradu nije više vjerovao u značajniji dolazak američkih tvrtki u Kraljevinu.¹⁰⁷ Razvoj pravih poslovnih veza, tako je

¹⁰³ Killen, *Testing the Peripheries*, 25.

¹⁰⁴ Linda Killen je u spomenutoj knjizi jedno od poglavlja nazvala: „Nekoliko dobrih godina: Krediti, izravna ulaganja i trgovina, 1927-31“ („A Few Good Years: Loans, Direct Investments, and Trade, 1927-31“), 97-117.). Prema njezinim istraživanjima, Kraljevina SHS je nakon dovršetka pregovora o otplati predratnoga duga ušla u znatno povoljnije gospodarsko-političke odnose sa SAD-om. U tom se smislu može promatrati i američka inicijativa za potpisivanje novoga Ugovora o prijateljstvu, trgovini i konzularnim predstavništvima.

¹⁰⁵ Killen, *Testing the Peripheries*, 117.

¹⁰⁶ NARA, M 358, R4, dokument br. 860h.00/370, 1928., listopad 18., Izvješće poslanika Johna Dyneleyja Princea State Departmentu o razgovoru s kraljem Aleksandrom Karađorđevićem. Vidi dokument br. 113.

¹⁰⁷ Do 1929. u Kraljevini SHS djelovale su sljedeće značajnije američke tvrtke: Socony, Standard Oil, Corn Products Refining Company (Killen, *Testing the Peripheries*, 103.).

ipak, bio stalnom žrtvom loše „gospodarske klime“ kakve je bio svjestan i jugoslavenski ministar vanjskih poslova Vojislav Marinković: „Stranac ovdje dođe, razgleda uokolo i ode. Nije mu dozvoljeno izgraditi tvornicu bez dozvole jednog ministarstva, niti može ovjeriti statute tvrtke bez dozvole drugog ministarstva. Može dobiti dozvolu da u državu donese novac, ali nikada ne može biti siguran hoće li ga moći ponovno izvući (...) Ne možemo istaknuti niti jedno strano poduzeće da uspješno posluje u našoj državi, pa i nije iznenađujuće da ostale tvrtke ne dolaze.“¹⁰⁸

DOJMOVI

Vlade SAD-a, Wilsonova, kao i nastupajuće republikanske, vidjele su Kraljevinu SHS tek kao nastavak i proširenje Kraljevine Srbije. Na tom su temelju gledale na razvoj ili tek održavanje odnosa s novom južnoslavenskom državom. Iako su bili svjesni etničkih razlika, službena je američka politika prilazila Kraljevini kao državi nove nacije, Jugoslavena. I u tome se itekako razlikovala od mišljenja i dojmova vlastitih predstavnika u Kraljevini. Mogući Wilsonovi planovi o dopuštanju stvaranja dvije ili tri države na južnoslavenskom području nikada nisu uvršteni u službenu politiku, a buduće američke vlade jednostavno su se odnosile prema novoj južnoslavenskoj državi upravo kakvo je bilo i mišljenje Pravne službe State Departmenta koja je istaknula: „Može se propisno reći da je Srbija apsorbirala prostore koji su joj došli kao rezultat rata i da se ti teritoriji mogu propisno, sa stajališta našeg prava, smatrati pokrivenima našim ugovorima sa Srbijom.“¹⁰⁹

Ocjene o identitetu nacija koje su sačinjavale tu novu južnoslavensku tvorevinu, Kraljevinu SHS, kod američkih promatrača mogu se pratiti još od njenih početaka. Zapravo, kod promatrača koji nisu bili dio američke diplomatske službe, ali su za njezine potrebe dostavljali izvješća, puno se ranije mogu primijetiti načelne ocjene o kulturološkim i identitetskim razlikama Srba, Hrvata i Slovenaca. Uz LeRoya Kinga ističe se niz izvješća potpisanih kao DuBois i poslanih State Departmentu (vjerojatnije Henryju Percivalu Dodgeu) iz Beča u prosincu 1919. godine. Ova su izvješća vrlo detaljna i nastala su na terenskim istraživanjima, ponajviše u Sloveniji te na zagrebačkom području. Potpisani DuBois najvjerojatnije je bio Arthur Wood DuBois jer se iz izvješća može razaznati da je autor izvješća bio netko uključen u rad ARA-e.¹¹⁰ Ta američka organizacija

¹⁰⁸ Prema Killen, *Testing the Peripheries*, 103.

¹⁰⁹ NARA, M362, R1, dokument br. 711.60h/7, 1921., svibanj 31., Dopis Pravne službe State Departmenta.

¹¹⁰ U izvješću br. 105 DuBoisa iz Beča od 27. svibnja 1920. autor je posredno otkrio da je bio povezan s organizacijom Američke uprave za pomoć (American Relief Administration) (NARA, M358, R2, dokument br. 860H.00/319, 1920., svibanj 28., Izvješće br. 105 američkoga djelatnika ARA-e DuBoisa američkom poslanstvu u Kraljevstvu SHS. Registar djelatnika State Departmenta ne spominje Arthura Duboisa. Spominje tek njegova oca, Jamesa Taylora DuBoisa. Arthura se pronalazi tek u zbirci dokumenata: Suda Lorena Bane, Ralph Haswell Lutz, ur., *Organization of American Relief in Europe 1918-1919: including negotiations leading up to the establishment of the Office of Director General of Relief at Paris by the Allied and associated powers* (Stanford University: Stanford University Press – London: Oxford University Press, 1943.)

primarno je bila američka humanitarna organizacija koja je pod vodstvom Herberta Hoovera organizirala dopremanje prijeko potrebne hrane istočnoj i jugoistočnoj Europi.

Baš poput LeRoy Kinga, i DuBoisova izvješća pokazala su znatnu osjetljivost prema etno-nacionalnim razlikama nacija koje su činile Kraljevstvo SHS-a. Također, poput LeRoy Kinga, i DuBois je većinu svojih sugovornika imao upravo u Sloveniji i Hrvatskoj, a ne isključivo u predstavnicima vlade u Beogradu. To je, dakako, dalo i drukčiji ton njegovim izvješćima. DuBois je ovakva saznanja usklađivao s vlastitim iskustvima potvrđujući njihovu pouzdanost. Ono što je u njegovim izvješćima naglašavano, što je zapravo bio i zajednički stav svih budućih američkih izvješća, bila je razlika između Srba, Hrvata i Slovenaca. Srbija je opisivana kao „orijentalna zemlja, iscrpljena godinama rata, čiji će utjecaj samo usporiti napredak u Hrvatskoj i Sloveniji, zemljama koje kulturološki stoje mnogo više.“¹¹¹ Slovenci su bili „vrlo klerikalni, a Hrvati su rimokatolici i boje se slabljenja pozicije svećenstva, razdvajanja države i crkve i mogućega ohrabrenja pravoslavlja na njihovu štetu.“¹¹² Ukratko, DuBois je u izvješćima želio potvrditi da „postoji velika razlika između naroda Slovenije, te moglo bi se dodati i Bosne i Crne Gore; razlike u vjeri, u kulturi i u konceptu političkog života. Možda i više no ikada vidljiva je razlika u duhu, ona razlika između pobjedničkih Srba i pokorenih Hrvata i Slovenaca.“¹¹³

Nakon niza izvješća, DuBois se složio s ocjenama koje je dobivao od svojih sugovornika ocijenivši da je „iskustvo Američke uprave za pomoć dokaz neučinkovitosti i nemogućnosti srpske vlade. Sve ukazuje na to da su Srbi sjajni borci, ali rutinski upravitelji. Ako se Srbi zadovolje s vođenjem vojske SHS-a i prepuste Hrvatima i Slovencima civilnu upravu, južnoslavenska država može biti daleko bolja, ali na žalost kao i njihova sjeverna braća, Česi, Srbi žele voditi 'cijeli show'.“¹¹⁴ U diplomatskim izvješćima isticano je i da Hrvati nikako nisu nasilna nacija (race), kao i da je osnovna karakteristika koja je utjecala na nacionalni identitet bilo rimokatoličanstvo koje ih je posljedično postavljalo u suprotnost prema pravoslavnim Srbima.¹¹⁵

Američki su diplomati, i to ne samo oni u Kraljevini SHS, kao izvore svojih informacija koristili mrežu osobnih kontakata iz redova političke, intelektualne ili gospodarske elite u državama primateljicama. Usmjerenje američke vanjske politike prema izolacionizmu, nakon potpisivanja mira u Parizu, na neki je način i oslobodio američke diplomate dodatnoga pritiska ili „diplomatičnosti“ u takvim razgovorima. S druge strane, njihovi su sugovornici i bili slobodniji u razgovorima s američkim diplomatima, znajući da je američka visoka politika zapravo bila nezainteresirana za Kraljevinu SHS.

¹¹¹ NARA, M358, R2, dokument br. 860H.00/29, 1919., prosinac 29., Izvješće br. 44 američkoga djelatnika ARA-e DuBoisa američkom poslanstvu u Kraljevstvu SHS.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ NARA, M358, R2, 192, dokument br. 860H.00/319, 1920., svibanj 28., Izvješće br. 105 američkoga djelatnika ARA-e DuBoisa američkom poslanstvu u Kraljevstvu SHS.

¹¹⁵ NARA M358, R2, dokument br. 860H.00/150, 1922., srpanj 16., Odgovor Henryja Percivala Dodgea na pitanja State Departmenta.

Budući da američki diplomati na terenu nisu nikako smjeli utjecati, ni odati dojam da žele utjecati na domaću unutarnju politiku Kraljevine SHS, a da im je jedan od zadataka bio „osluškvati“, izvori njihovih informacija bili su raznorodni i brojni.

Velik je broj izvješća nastao na temelju pisanja novinskih glasila. No, treba napomenuti da su američki diplomatski predstavnici nastojali uvijek odvagnuti o kakvom i o čijem se pogledu radilo u pojedinim novinama. Prema izvješću Gordona Paddocka iz 1925. stav američkih diplomata bio je da su „praktički sve novine u ovoj zemlji utemeljene sa svrhom promicanja određenih političkih interesa“.¹¹⁶ Također, Amerikanci su za novine u Kraljevini SHS držali da su za pravu cijenu mogli objaviti i članci koji su se protivili dotadašnjoj artikuliranoj politici. U tom smislu, posebice je bilo istaknuto pisanje lista *Vreme* koji je, iako je imao proameričku orijentaciju, ipak pisao protiv Blairovoga zajma, što su Amerikanci protumačili kao podržavanje protuameričkih interesa.¹¹⁷ Beogradski dnevnik *Vreme* Amerikanci su prikazali kao glasilo radikala Momčila Ninčića, tadašnjega ministra vanjskih poslova i jednoga od dioničara tvrtke i novina u koje su inače bili uključeni i Pašić i Marinković.¹¹⁸ S nakladom od 50 000 primjeraka beogradske dnevne novine *Politika* bile su najveće jugoslavenske novine. Bile su to u američkim očima i „najperspektivnije novine“ u Kraljevini. Njihova se vanjskopolitička orijentacija uglavnom ocjenjivala kao „prosaveznička“, iako je za vrijeme protufrancuskoga pisanja *Politike* Paddock, kao i kod pisanja *Vremena*, otvorio put sumnjama u plaćenu promidžbu.¹¹⁹

Kao najbolji izvor informacija o vanjskim poslovima u Kraljevini SHS, „exceptionally well informed on foreign affairs“, Paddock je izdvojio zagrebački dnevnik *Obzor*.¹²⁰ Iako je imao nakladu od tek 4 000 primjeraka, u distribuciju je išao u Zagrebu i Beogradu, a Amerikanci su ga doživljavali kao glasilo građanske inteligencije. Na planu unutarnje politike *Obzor* su vidjeli kao promicatelja hrvatsko-srpskoga zajedništva, ali u

¹¹⁶ NARA, M358, R27, dokument br. 860h.911/10., 1925., ožujak 22., Izvješće Gordona Paddocka State Departmentu sastavljeno na temelju razgovora s novinarima i prema novinskim člancima.

¹¹⁷ Beogradski dnevnik *Vreme* primjerice prenio je glasine da je Blairov zajam izglasan u Skupštini jer je „izvestan deo narodnih poslanika podmićen od Blerove grupe“, („Jedna burna sednica Skupštine“, *Vreme* (Beograd), 23. srpnja 1922., 3.).

¹¹⁸ NARA, M358, R27, dokument br. 860h.911/10., 1925., ožujak 22., Izvješće Gordona Paddocka State Departmentu sastavljeno na temelju razgovora s novinarima i prema novinskim člancima. Dnevnik *Vreme* izravno je bio povezan s Narodnom radikalnom strankom. Osnovalo ga je izdavačko poduzeće *Vreme* u čijoj je vlasničkoj strukturi bio Nikola Pašić, a najveći su utjecaj imali Milan Stojadinović i Momčilo Ninčić. Politički je pripadao „radikalno-dvorskoj“ provenijenciji.

¹¹⁹ NARA, M358, R27, dokument br. 860h.911/10., 1925., ožujak 22., Izvješće Gordona Paddocka State Departmentu sastavljeno na temelju razgovora s novinarima i prema novinskim člancima. Beogradski dnevnik *Politiku* osnovao je 1904. u Beogradu Vladislav Ribnikar i čitavo vrijeme između dvaju svjetskih ratova bio je u vlasništvu iste obitelji koja je osnovala i izdavačko poduzeće *Politika*. List je formalno pripadao liberalnoj političkoj provenijenciji.

¹²⁰ Zagrebački dnevnik *Obzor* osnovan je u Zagrebu 1860. godine. Godine 1905. uredništvo je preuzeo Milivoj Dežman, hrvatski novinar, liječnik i književnik (1873. – 1940.). Pod njegovim uredništvom list je napredovao profesionalno i informativno, politički je pripadao provenijenciji Hrvatske zajednice i Hrvatskoga bloka na hrvatskim državotvornim programima.

potpunosti „protiv velikosrpske politike“, a pisanje o SAD-u američki je diplomat doživljavao kao doprinos američkim interesima.¹²¹

Tijekom međuraća, dva najveća novinska izdavačka poduzeća u Hrvatskoj bila su Tipografija d.d. i Jugoslavenska štampa d.d. (Jugoštampa), a njihovi najizraženiji predstavnici postali su Milivoj Dežman za Tipografiju (od 1926. kada je preuzeo ravnateljstvo) i Antun Toni Schlegel za Jugoštampu. Obje su tiskarsko-izdavačke tvrtke bile osnovane 1920. godine. Tipografija d.d. spajanjem nekoliko manjih tiskara, a Jugoslavenska štampa na temeljima Hrvatske tiskare d.d. i Hrvatskoga štamparskog zavoda. Perjanica Jugoštampe bio je dnevnik *Novosti* (osnovan 1907.), te *Riječ*, glasilo Jugoslavenske demokratske stranke (JDS), kasnije Samostalne demokratske stranke (SDS). Schlegel je podupirao Pribičevića sve do raskola u JDS-u i njegova osnutka vlastitoga SDS-a. Tada mijenja političko usmjerenje novina i usmjerava ga prema politici Narodne radikalne stranke (NRS) i kralja Aleksandra.¹²²

Tipografijom je ravnao Eugen Demetrović, a kuća je između ostaloga izdavala i tiskala Dežmanov *Obzor* te *Večer* i *Jutarnji list*. Dnevnik *Jutarnji list* (osnovan 1912.) američki izvori izdvojili su, uz *Politiku*, kao vrlo perspektivne i uspješne novine. Posebice su uspješnim smatrali ostvarenje znatnih prihoda od marketinga, kao i visoku nakladu (od prosječno 20 000 primjeraka).¹²³ Prikaz unutarne politike Paddock je točno prikazao kao favoriziranje Stjepana Radića i HRSS-a.¹²⁴ Za izrazito probritanski vanjskopolitički stav američki su izvori doveli u vezu povezanost financijskoga vlasnika Tipografije d.d., Eskomptne banke sa svojim inozemnim partnerom Anglo-Austrijske banke iz Beča.¹²⁵

¹²¹ NARA, M358, R27, dokument br. 860h.911/10., 1925., ožujak 22., Izvješće Gordona Paddocka State Departmentu sastavljeno na temelju razgovora s novinarima i prema novinskim člancima.

¹²² Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005), 142. O Antunu Toniju Schlegelu vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća* (Osijek: Njemačka narodnosna zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2001), 235-268.

¹²³ Komercijalizacija zagrebačkoga dnevnika *Jutarnji list* bila je najizraženija za vrijeme uredništva Eugena Demetrovića, hrvatskoga političara, izdavača i novinara (1880. – 1934.), osnivača i ravnatelja Tipografije d.d. Osnova karakteristika takvoga pristupa bilo je prilagođavanje vijesti ukusu čitatelja, npr. izvješćivanju o sudskim procesima ili kriminalitetu, te uvođenju novih rubrika, primjerice sportske. Političko-poslovno usmjerenje novina nastojao je održati uz stranke na vlasti, čime se može objasniti i potpora Radiću u vremenu njegovih pregovora s Beogradom. Godine 1926. odlazi iz Tipografije, te uz potporu Antuna Tonija Schlegela iz konkurentske Jugoštampe postaje suvlasnikom listova *Morgenblat* i *Jugoslavenski Lloyd*. Njegovim odlaskom ravnateljstvo nad Tipografijom preuzeo je Milivoj Dežman, urednik *Obzora*, dok je uredništvo *Jutarnjega lista* preuzeo hrvatski novinar i povjesnik, iznikao upravo iz Dežmanove obzoraške škole Josip Horvat (1896. – 1964.) koji je *Jutarnji list* potpuno približio Radiću i HSS-u. Usp. „Demetrović, Eugen“ u: Trpimir Macan, ur. *Hrvatski biografski leksikon (HBL)*, 3 Č-Đ (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993); Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 137, 138.

¹²⁴ NARA, M358, R27, dokument br. 860h.911/10., 1925., ožujak 22., Izvješće Gordona Paddocka State Departmentu sastavljeno na temelju razgovora s novinarima i prema novinskim člancima.

¹²⁵ Anglo-Austrijska banka u Beču osnovana je 1864. godine. U literaturi je smatrana za posrednu banku Bank of England. Koristila ju je britanska vlada kao posrednicu u isplata prema austrijskoj vladi, (R. S.

S druge strane, izdanja Jugoslavenske štampe d.d. pod upravom Antuna Schlegela američki predstavnici nisu držali previše pouzdanima. Njihove najtražnije novine bile su zagrebačke *Novosti* s dnevnom distribucijom od 30 000 primjeraka.¹²⁶ Unutarnjo-političko pisanje i Amerikanci su doživljavali kao proturadićevesko.¹²⁷ Držali su i da je Slavenska banka s 80 000 dinara mjesečno izravno financirala i glasilo SDS-a Svetozara Pribičevića *Riječ* koja je, baš poput ostalih Jugoštampinih izdanja, bila na poziciji bliskog radikalima, s kojima je SDS uostalom bio u koaliciji (1924./1925.), kao i u suprotnosti i sukobu sa svim hrvatskim novinama koje su podupirale Radića.¹²⁸

Glasilo HRSS-a *Slobodni dom* Amerikanci su doživljavali tek kao stranačko glasilo čija je osnovna zadaća bila promicanje Radićevih politika, a onda i žestoka borba s radikalima i Pribičevićevim demokratima, odnosno političkim protivnicima ističući da je Radićev *Slobodni dom* bio ispunjenim detaljnim izvješćima „pomalo nasilnih govora g. Radića koji napada radikale i Samostalnu demokratsku stranku.“¹²⁹

Promjena epohalnih razmjera u američkim diplomatskim izvješćima dogodila se nakon dolaska već spomenutoga Johna Dyneleyja Princea na mjesto američkoga poslanika u Beogradu. On je po svojoj biografiji pripadao klasičnoj američkoj diplomatskoj klasi, no dosta se razlikovao od uvriježene matrice „elitističke“ diplomacije. Rođen je u New Yorku 1868., gdje je i diplomirao 1888. na Sveučilištu Columbia. Doktorat je obranio na Sveučilištu John Hopkins 1892., nakon čega je postao profesorom semitskih jezika na Sveučilištu New York, a od 1902. konačno je prešao na Sveučilište Columbia.¹³⁰ Po izbivanju Prvoga svjetskoga rata na Sveučilištu je započeo predavati ruski, a vrlo brzo tijekom 1915. tamo je postavljen i za profesora slavenskih jezika (ruskoga). Desetak godina ranije, kao republikanac ušao je u politički život New Jerseyja, čijim je bio senatorom, a jedno kraće vrijeme (1912.) i vršiteljem dužnosti (Acting) guvernera države.¹³¹ Godine 1921. predsjednik Harding postavio ga je za poslanika u Danskoj otkad je svoju poliglotsku vještinu uspješno pretakao u diplomatsku karijeru. Tijekom jedne večeri znao je

Sayers, *The Bank of England, 1864-1944.*, vol. I, (Cambridge University Press, 1976), 165-166.). Vidi i: Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 138.

¹²⁶ Zagrebački dnevnik *Novosti* osnovan je u Zagrebu 1907. i izlazio je do 1941. godine. Od 1908. izrazito je podupirao politiku Hrvatsko-srpske koalicije, a nakon prelaska u Jugoštampu *Novosti* dobivaju izrazito režimski karakter. Iako se uredništvo izjašnjavalo nezavisnim, Gordon Paddock prikazao ga je kao glasilo srbijanskoga radikalskoga političara Ljubomira Jovanovića.

¹²⁷ NARA, M358, R27, dokument br. 860h.911/10., 1925., ožujak 22., Izvješće Gordona Paddocka State Departmentu sastavljeno na temelju razgovora s novinarima i prema novinskim člancima.

¹²⁸ Ibid. Alen Fogelquist financiranje Pribičevićeve *Riječi* prvenstveno je doveo u vezu s kapitalom zagrebačkih industrijalaca, Vladimira i Branka Arka, te bankara i uvoznika belgijskih automobila, bicikala i motocikala braće Turković. (Fogelquist, *US-Yugoslav Economic relations*, 131. i Siniša Lajnert, „Banka braće Turković d. d. (1919. – 1948.)“, *Arbivski vjesnik*, 56 (2016): 223-274, 243.).

¹²⁹ NARA, M358, R27, dokument br. 860h.911/10., 1925., ožujak 22., Izvješće Gordona Paddocka State Departmentu sastavljeno na temelju razgovora s novinarima i prema novinskim člancima.

¹³⁰ Clarence A. Manning, „Memoir: John Dynely Prince“, *The American Slavic and European Review*, vol. 4 (December 1945), No. 3/4: 223-226., 223.

¹³¹ Manning, „Memoir (...)“, 223.

održati govore na pet ili šest jezika, a onda i zapjevati koju narodnu pjesmu onih u čijem se društvu nalazio.¹³² Već kao dječak naučio je jezik Istočnih Algonquin Indijanaca, u slavenske jezike krenuo je sa slovačkim, pa ruskim. Govorio je (i u govoru uvijek razlikovao) hrvatski, slovenski i srpski, znao je romski, govorio danskim, francuskim, talijanskim i mađarskim u različitim naglascima.¹³³ Na matičnom Sveučilištu borio se protiv panslavista koji su smatrali da je dovoljno imati tek jednu katedru, onu ruskoga jezika. Odmah po povratku iz Kraljevine Jugoslavije 1933. organizirao je zato Katedru za istočnoeuropske jezike. Objavio je nekoliko gramatika; asirsku, rusku, latvijsku. Srpsko-hrvatsku gramatiku objavio je 1943., dvije godine prije smrti. U Kraljevinu SHS došao je 1926. prema odluci američkoga predsjednika Coolidgea.¹³⁴

Nakon sedam godina prikupljanja i prihvaćanja mišljenja iz samo jednoga izvora, onoga vladinog, Prince je tada započeo obrazac stvaranja slike na temelju vlastitih promatranja. Krug njegovih izvora postao je širim od dotada ustaljenoga, novinskih tekstova i izjava vladinih dužnosnika. John Dyneley Prince prvi je primijetio nedostatak informacija s druge strane, a ne samo ravnjanje po onim službenim. On je State Departmentu izrazio nezadovoljstvo radom američkoga konzula u Zagrebu Leslieja Davisa koji, po njemu, nije uopće mogao shvatiti, niti je shvaćao ozbiljnost hrvatskoga pitanja te nije pokazivao sposobnost da dođe u dodir s „underground rumblings“.¹³⁵ Također, Prince je kao ozbiljan nedostatak uzeo činjenicu da konzul Davies nije govorio hrvatski, niti je htio iskoristiti dvojicu Hrvata zaposlenih u konzulatu za prikupljanje kvalitetnijih informacija. Ono što je Prince zamijetio za Davisa može se zapravo proširiti i na djelovanje Alfreda Thomsona, a to je njihova oslonjenost na vladine kanale informiranja koja su, gotovo predvidljivo, njihova izvješća o prilikama u Hrvatskoj posljedično uvijek činila negativnima.

Jedan od glavnih elemenata takvih izvješća bio je Stjepan Radić. Mišljenje američkih diplomata o Stjepanu Radiću bilo je slično mišljenju o njegovim novinama. Alfred Thomson, zagrebački konzul od 1920., nedugo nakon stupanja na novu dužnost u svom je izvješću oslovio Radića kao „zloglasnog“ („notorious“), a kasnije tek kao „lokalnog demagoga“¹³⁶, procjenjujući njegovo djelovanje opasnim za opstojnost nove države. Štoviše, američki je konzul Radića i njegovu politiku usporedio s politikom i djelovanjem Aleksandra Kerenskog, predsjednika Provizorne vlade carske Rusije 1917. godine, procjenjujući i da bi Radić mogao odvesti Kraljevinu SHS u „propast, kaos i boljševizam“. Izabrane zastupnike HRSS-a na izborima za Narodnu skupštinu 1920. Thomson je smatrao neobrazovanim, tvrdoglavim ljudima koji su, upravo zato, bili povodljivi za radikalnim političarima i avanturistima kakvim je, očito, smatrao Radića. I u ovom Thomsonovu

¹³² Ibid., 224.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid., 223.

¹³⁵ NARA, M358, R4, dokument br. 860h.00/404, 1929., travanj 23., Izvješće Johna Dyneleyja Princea State Departmentu.

¹³⁶ NARA, M 358, R2, dokument br. 860h.00/146, 1922., lipanj 8., Izvješće konzula Alfreda Thomsona poslaniku Henryju Percivalu Dodgeu o dvjema demonstracijama u Zagrebu večer uoči vjenčanja kralja Aleksandra.

izvješću pojavljuje se strah od širenja boljševizma koji je u SAD-u bio raširen koliko i u Europi. Na tom zajedničkom strahu, predstavnici vlasti u Kraljevini SHS nerijetko su prilazili svojim američkim diplomatima objašnjavajući tako sve one poteze koje su Amerikanci mogli protumačiti kao previše represivne ili nedemokratske. Bio je to slučaj, očito, i s prihvaćanjem Stjepana Radića, ali i konkretnim potezima protiv komunista od početka nove države (logori za interniranje, Obznana). Thomson je u svom izvješću, međutim, Radića imenovao Ivanom što govori o tome da mu i samome nije bilo potpuno jasno o kome zapravo piše svoje izvješće. Čvrsti, nepomirljivi stavovi, s druge strane, dali bi navesti čitatelja da je Thompson bio potpuni poznavatelj teme. No, najvjerojatnijim se čini da su konzulovi stavovi bili tek prenesena preslika onoga što su o Radiću mislili njegovi politički protivnici, a od kojih je Thomson dobivao informacije. Kao i drugdje, i u Kraljevini SHS američki su diplomati stvarali vlastiti krug iz kojega su dobivali informacije. Njihova širina ovisila je o osobnim naporima svakoga od diplomata, a zasigurno je da Thomson tek nekoliko mjeseci od svojega dolaska u Zagreb nije mogao razviti pretjerano široki krug, barem ne širi od predstavnika vlasti koji su mu bili na usluzi i po „službenoj dužnosti“. Obrazac rada američkih konzula u Zagrebu bio je jednak u cijelom razdoblju o kojemu je ovdje riječ.

State Department prvi je put izrazio zanimanje za Radića tek u drugoj polovici 1922. godine kada su, potaknuti stalnim izvješćima o najavama hrvatske samostalnosti, od poslanika Dodgea zatražili informacije o njegovoj biografiji, kao i mišljenje o njegovu karakteru.¹³⁷ Dodge se u svom odgovoru nije odmaknuo od Thomsonovih razmišljanja, točnije od slike koju su o Radiću imali predstavnici vlasti iz Beograda. Poput Thomsona, i Dodge je vidio Radića kao „prepredenog demagoga“ koji je često mijenjao svoje stavove, a sve samo iz vlastitih interesa, odnosno osobne ambicije. Njegovu popularnost među seljaštvom i Dodge je vidio u njihovoj političkoj neobrazovanosti. Prema Dodgeu, Radić je, kao vrstan govornik, njihovu neobrazovanost spretno iskoristavao prilagođavajući se, „poput kameleona“, svojim pristašama podilazeći im svim obećanjima koja su željeli čuti, ne razmišljajući može li ih se realno ispuniti.¹³⁸

Negativno mišljenje o Radiću nastavljalo se i ponavljalo među američkim diplomatima u Kraljevini SHS. Određeni vrhunac, nastao na temelju svih prošlih zagrebačkih konzularnih, kao i beogradskih izvješća poslanika, predstavlja izvješće Carla A. Fishera, privremenoga otpravnika poslova američkoga poslanstva u Beogradu iz prosinca 1926. Fisher je tako ustvrdio da je Radić najviše zainteresiran „u održavanje osobnog utjecaja i prestiža među Hrvatima. Drugim riječima (...) manje je ‘hrvatski domoljub’, kakvim se

¹³⁷ State Department rijetko je tražio bilo kakve povratne informacije od poslanstva u Beogradu. Vladimir Petrov, *A Study in Diplomacy*, 104., objasnio je to njihovim odnosom prema izvješćima koja su tek „s dužnošću uložili odgovarajući službenici koji su rijetko pokušali privući pozornost starijih dužnosnika na informacije čiju važnost nisu bili u stanju procijeniti.“

¹³⁸ NARA, M358, R2, dokument br. 860h.00/140, 1922., veljača 22., Izvješće Henryja Percivala Dodgea State Departmentu; NARA, M358, R2, dokument br. 860h.00/150., 1922., srpanj 17., 1922., srpanj 17., Odgovor poslanika Henryja Percivala Dodgea na dopis State Departmenta od 3. lipnja 1922. s pitanjima o karakteru Stjepana Radića i Hrvatskoga bloka.

naziva, nego krajnje ambiciozan i sebični demagog koji želi biti poznat kao duša i duh Hrvatske. Njegov kameleonski karakter tipično je osvjedočen njegovom prekonačnom promjenom od poglavara mitske 'Neutralne seljačke republike', do 'najboljega sluge Njegovoga veličanstva'.¹³⁹

Onda je, 13. srpnja 1927., po prvi put jedan američki diplomat zaista i porazgovarao sa Stjepanom Radićem. John Dyneley Prince je tada na Bledu uspio provesti jedan dan u društvu s Radićem, u rezidenciji političara i bivšega austro-ugarskog diplomata u SAD-u te bliskoga Radićevog prijatelja Ivana Krizostoma Schwegela.¹⁴⁰ Iako Prince ne navodi detaljnije gdje je točno bilo mjesto njihova susreta, može se pretpostaviti da se radi o Schwegelovom dvorcu (Grimšce) koji je on 1919. upravo na valu spomenutoga wilsonijanizma, preimenovao u Wilsonija. Tijekom toga druženja s njim je obavio dva dulja razgovora o kojima je sastavio memorandum za State Department. Videći Radića kao neuobičajenoga ("erratic"), talentiranog vođu najjače oporbene snage u Kraljevini, Prince ga je ovako doživio: „Smatram da Radić ima određenu količinu osobnog magnetizma, jer govori s velikom snagom i fiksira svoje slušatelje iskrenim okom. Škrguće zubima dok govori na način vrlo sličan stilu pokojnog predsjednika Roosevelta. Radićeve su ideje, s druge strane, daleko više nalik onima g. Williama J. Bryana, jer su professed pacifizam u svijetu i vjera u bratstvo svih rasa njegove središnje teme. Radić je očito prvoklasni pozer. Teško je shvatiti je li doista iskren u svojim izjavama, osobito kada veliča poljoprivrednika kao jedinu jezgru države. Možda se uvjerava da zapravo misli ono što kaže. U svakom slučaju, povijest pokazuje da se ne može osloniti na doslovno ništa što on kaže ili obećava. (...) Radićevo čitavo biće čini se obavijenim oko samo jedne stvari: Hrvatske, čiju autonomiju otvoreno želi, trenutno pod postojećom državom, a nesumnjivo u budućnosti kao zasebnu vladavinu entiteta. (...) On je doista fenomen.“¹⁴¹ Princeovo viđenje Radića mijenjalo se zavisno situacijama pa je, već krajem 1927., sve više počeo misliti da je za nerješavanje hrvatsko-srpskoga spora više kriva tvrdoglavost Radića nego flegmatičnost i lijenost srpskih političara.¹⁴²

Princeovo poznavanje hrvatskoga, slovenskoga i srpskoga jezika bilo je, čini se, ključnim u njegovu radu.¹⁴³ On je mogao izraziti i primiti poštovanje, krutoj dužnosti

¹³⁹ NARA, M358, R4, dokument br. 860h.00/302., 1926., prosinac 4., Izvješće privremenoga otpravnika poslova Carla Fishera State Departmentu.

¹⁴⁰ Ivan Krizostom Schwegel (1875. – 1962.) bio je austro-ugarski konzularni predstavnik u SAD-u, Kanadi, Švicarskoj i Južnoj Africi. Bio je član jugoslavenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu, a 1926. i član pregovaračke skupine o ratnim dugovima sa SAD-om. Na listi HSS-a je 1927. kao jedini ne-Hrvat izabran za poslanika u Skupštini. U razdoblju diktature bio je članom vlade Petra Živkovića, a zatim i poslanik Kraljevine Jugoslavije u Buenos Airesu od 1931. do 1933. kada je umirovljen. Usp. Alfonz Gspan et al., ur., *Slovenski biografski leksikon*, sv. 11, (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971).

¹⁴¹ NARA, M358, R4, dokument br. 860h.00/321, 1927., srpanj 16., Izvješće poslanika J. D. Princea State Departmentu.

¹⁴² NARA, M358, R4, dokument br. 860h.00/336, 1927., prosinac 4., Izvješće poslanika J. D. Princea State Departmentu.

¹⁴³ John Dyneley Prince u Zagrebu je održao i nekoliko javnih predavanja. Tako je na zagrebačkom Pučkom sveučilištu u ožujku 1928. govorio o američkom školstvu, a u glasilu HSS-a *Narodni val* naglašeno je da je tom prigodom „govorio lijepom hrvaštinom“, (*Narodni val*, 2 (1928), 69: 15-16.).

dao je ljudsko lice, a onda je samo trebao slušati. Tako mu je širina izvora informacija postala neograničena. Iz toga razloga i njegovo viđenje hrvatskoga pitanja, a posljedično i Radića, moglo je biti oblikovano na temelju vlastitih prosudbi, a ne tek iz druge ruke, kako je to bilo do tada. Poput Dodgea, i Prince se zalagao za poboljšanje gospodarskih veza SAD-a s Kraljevinom. I on je u kraljevoj diktaturi vidio dobrodošao napredak koji je trebao pozitivno djelovati na američko-jugoslavenske gospodarske odnose, ali je isto tako svjedočeci čestom odustajanju američkih tvrtki od ulaganja u Kraljevini, pisao o „frustrirajućem ‘granitnom zidu glupog srpskog nerazumijevanja.’“¹⁴⁴

S druge strane, posljedično skromnim gospodarsko-političkim jugoslavensko-američkim odnosima, mogao je veću pozornost posvetiti promatranju i osluškivanju političkih prilika u Kraljevini. Od njegova dolaska 1926., američka diplomatska izvješća o Kraljevini SHS/Jugoslaviji po prvi su put počela uključivati i razmišljanja o vladi oporbenih pojedinaca. Jednaki pristup Prince je tražio i od svojih konzula u Zagrebu jer je želio čuti i sve one glasove neslaganja s vladajućim režimom u Beogradu. Mreža njegovih sugovornika postala je vrlo razgranatom, a po svom je položaju i dalje ostao čestim gostom najviših državnih dužnosnika. Njegovi razgovori s kraljem Aleksandrom nisu bili rijetki, dok je primjerice s ministrima vanjskih poslova bio u gotovo svakodnevnoj komunikaciji. Njegova su izvješća, kao i ona njegova prethodnika Dodgea ili konzulâ u Zagrebu, također bila ispunjena osobnim dojmovima, ali koji su sada ipak bili obogaćeni širim spektrom informacija.

Zahvaljujući upravo smjeru američke vanjske politike prema kojima je i poslanstvo u Beogradu primarno bilo tek „listening post“, izvješća američkih diplomata iz Kraljevine SHS predstavljaju bogat i značajan arhivski izvor koji posredno ili izravno govori i o značajnim pojavama u hrvatskom političkom i društvenom životu međuraća. Još jedan pogled na ovu problematiku nesumnjivo je koristan.¹⁴⁵

Dokumenti se donose u izvorniku, na engleskome jeziku bez intervencija u pravopisu. Dodatne napomene u tekstu odijeljene su uglatim zagradama. Mikrofilmirani dokumenti nerijetko su bili i teško čitljivi. Sve nečitke riječi označene su zagradama (...). Imena i prezimena, nazivi mjesta, tijela državnih vlasti ili političkih stranaka često su pisani nedosljedno što se nastojalo pojasniti u bilješkama. Najveći dio priloga u izvješćima, a koji se tiče sažetaka novinskih članaka ne donosi se, nego je u bilješkama gdje je to bilo moguće pojašnjen njihov izvor ili sadržaj.

Naposljetku, zahvaljujem se recenzentima prof. dr. sc. Ivi Bancu i dr. sc. Marinku Vukoviću te ravnateljici Hrvatskog instituta za povijest dr. sc. Jasni Turkalj. Također se zahvaljujem i dr. sc. Mariju Jarebu, dr. sc. Zdravku Dizdaru, dr. sc. Vladimiru Geigeru, dr. sc. Marici Karakaš Obradov, dr. sc. Stjepanu Matkoviću i dr. sc. Zdenku Radeliću.

¹⁴⁴ Killen, *Testing the Peripheries*, 104.

¹⁴⁵ Tomislav Jonjić, „O pokušaju osnivanja Hrvatskog komiteta u Švicarskoj 1943. godine: diplomatska izvješća Senjanina Ivana Milkovića“, *Senjski zbornik*, 38 (2012): 249., dobro je ustvrdio: „(...) diplomatska izvješća najčešće mogu poslužiti samo kao putokaz u daljnjem istraživanju, pa trebaju kritičku prosudbu i daljnju potvrdu.“